

BİR HUKUK SORUNSAĞI OLARAK GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE HAYVAN HAKLARI

Alper UYUMAZ*

ÖZET

Hayvan hakları, insanın doğayla olan mücadelesi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Zira, insanoğlu, zaman içerisinde, zarar verdiği doğaya muhtaç olduğunu anlamaya başlamış, doğayı, çevreyi ve hayvanları da korumak için hukukî düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bu düzenlemeler ilk olarak hayvan gönencine yönelik olarak yapılmıştır. Hayvan gönencinin kabulü ile hayvanların bir takım haklarının olduğu gerçeğı 1960'lı yıllarda pek çok ülke tarafından kabul edilmiştir. Gönenc kavramının uluslararası düzeyde benimsenmesinden sonra Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi 1978 yılında ilân edilmiştir. Bildirgenin 14 üncü maddesi gereğı, üye her devlet hayvan haklarını kanun düzeyinde mevzuatlarına aktarma borcu altına girmiştir. Ancak, bu hukukî gelişmelere rağmen eski çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte hayvanlara mülk gözüyle bakılmış, hayvanlar sıradan bir eşyadan farklı görülmemiştir. Ancak, 1990'lı yıllardan sonra doğaya ve hayvanlara verilen değerin artması ile bazı ülkeler hayvanların eşya olmadığını mevzuatlarına aktarmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler ışığında, Türkiye'deki durum nazara alındığında, ülkemizde 2004 yılında yürürlüğe giren Hayvanları Koruma Kanununun maalesef yeterince koruma sağlayamadığı görülür. Bu sebeple, son dönemde, hayvan hakları savunucuları tarafından gösterilen çabalar sonucu, Hayvanları Koruma Kanunda Değışiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı adıyla bir kanun tasarısı meclis gündemine taşınmıştır. Ancak, bu Tasarının da hayvanların korunması için yeterli olmadığı ifade edilmelidir. Bu yüzden, bu çalışmada, güncel gelişmeler ışığında Türkiye'de hayvanların korunması adına yapılması önerilenler ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Hakları, Hayvan Gönenci (Refahı), Hayvanın Hukukî Niteliğı, Pozitif Hukukta Hayvan Hakları, Hayvanları Koruma Hukuku

ANIMAL RIGHTS AS A LEGAL PROBLEMATIC IN THE LIGHT OF ACTUAL DEVELOPMENTS IN TURKEY

ABSTRACT

Animal Rights is a term which has arisen in reaction to struggle of mankind with nature. Because, in time, mankind realized that he needs the nature which is

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Özel Hukuk, Medenî Hukuk Anabilim Öğretim Üyesi, alperuyumaz@selcuk.edu.tr.

Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih : 18.04.2016

Yayınlanmasının Uygun Görüldüğü Tarih: 11.07.2016

being destroyed, and he has started legislation for protecting nature and environment, also animals. Firstly, these legal regulations aimed at animal welfare. After that most countries have accepted the fact of animals have a set of rights with the acceptance of animal welfare term in 1960’s. Afterwards the term of animal welfare has been adopted at an international level, Universal Declaration on Animal Welfare announced in 1978. Pursuant to Universal Declaration on Animal Welfare Article 14, all member states have to integrate animal rights to their legislations as a code. By the way despite these regulations from past to present, animals have been regarded as a property of someone, and have not been considered different. However, in collaboration with increase of value of animals and environment some countries have legislated that animals are not property. In the light of these developments the circumstance in Turkey is considered to be said that the Animal Protection Act, legislated in 2004, has not provided adequate protection for animals. As a consequence, in the last period, a draft of law is waiting to become a law in the Grand National Assembly of Turkey by the courtesy of animal right activists. By the way it must be said that this draft of law is not adequate to protect animal rights thus far. For this reason, in the light of actual developments in Turkey proposals for protecting animals are discussed in this paper with the main lines.

Keywords: *Animal Rights, Animal Welfare, Legal Status of Animal, Animal Rights in the Scope of Positive Law, Animal Welfare Laws*

I. GİRİŞ

İnsan, yaratılışı itibarıyla kibirli bir canlıdır. Beyni, insanı diğer canlılardan önemli ölçüde ayırdığı için insan kendini tüm yaratılanların hâkimi ve mutlak sahibi olarak görür. Diğer canlılar ve insanlar üzerinde egemenlik kurmak adına her türlü yola başvurur, öldürür ve yok eder¹. Bu ifadeler, felsefî bir bakış olan “insan merkeziliği” sorguladığı gibi insanın tarih boyunca süregelen kendi doğasına aykırı davranışlarını da eleştirmektedir. Esasında,

¹ Bu ifadeler, 1999 yapımı “*Instinct (İçgüdü)*” filminden ve film eleştirilerinden esinlenilerek kaleme alınmıştır. Film ve eleştirileri hakkında detaylı bilgi için bkz., [https://en.wikipedia.org/wiki/Instinct_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Instinct_(film)), erişim tarihi: 7.3.2016. Filmde, birkaç yıldır kayıp olan bir antropologun ormanda gorillerle yaşamaya başlaması ve gorilleri öldürmek için saldıran avcılara karşı gorilleri korumak amacıyla cinayet işlemek zorunda kalması üzerine *uygar* ve *yabani* kavramını sorgulaması işlenmektedir. Film, esasen Daniel Quinn’in “*Ishmael*” isimli romanından esinlenilerek filme uyarlanmıştır. Bkz., https://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Quinn, erişim tarihi: 7.3.2016. Ayrıca bkz., **Ertan**, Birol, Hayvan Hakları ve Türkiye, Cevat Geray Armağanı, Ankara 2001, s. 401-416, s. 393; **Kılıç**, Selim, Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefî Bir Yaklaşım, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl: 6, S. 22, s. 91-121, s. 91.

insan, sömürdüğü ve kirlettiği doğanın, diğer canlılarla birlikte yaşamak zorunda olduğu bir çevre olduğunu henüz anlayabilmiş değildir². Bugün, doğal çevrenin bir parçası olan ve o çevreyle birlikte soluk alan, onun bir unsuru olmaktan öte başka bir anlam ifade etmeyen insanlığın kendi menfaatleri uğruna diğer canlıları hiçe sayarak doğal kaynakları kontrolsüzce tükettiği ve tüm dünyayı kaçınılmaz sona götürdüğü bir gerçektir. Bunun doğal sonucu olarak, insanlık için kendi ile birlikte yerküre ekosistemini oluşturan ve yaşam zincirinin vazgeçilmez parçaları olan hayvanların, yiyecek olma ve kişisel zevkler uğruna umarsızca yok edilme dışında hiç bir değeri bulunmamaktadır³.

Geçmişten bugüne, hayvanlar hem resmî hem de gayriresmi olarak katledilmektedir. Üstelik bu katliam, insanların hayvanları koruması gerekirken insanları hayvanlardan (hastalıklardan) korumak adına yapılmaktadır. Neredeyse, dövülebilen her hayvanı dövüştürerek hayvanların birbirlerini parçalamaları zevkle seyredilmekte, bu bir eğlenceye dönüştürülüp hayvanlar üzerine bahisler oynanmaktadır⁴. Evcil hayvanlar sadece zevk için işkence yapılarak öldürülmekte, bu zulüm videoya çekilip sosyal medyada paylaşılmaktadır. Otoyollarda seyahat ederken ezilerek can vermiş hayvanların üzerinden bir kere daha geçmemek için çaba harcamak gerekirken, kürk hayvanları, derilerinin parçalanmaması için ağızlarından karınlarına kadar kızgın şişler geçirilerek öldürülmekte ve bu şekilde elde edilen kürklerle birileri gösteriş yapmaktadır. Çelik yeleklerin dayanıklılığını sınamak için köpeklerle çelik yelek giydirilip ateş edilmekte, fareler tıraş edilip krem sürerek ultraviyole ışınlarla maruz bırakılmakta ve bu sadece daha iyi bronzlaştıran yeni kremler keşfetmek için yapılmaktadır. *Yavaş Loris* adı verilen yabanî hayvanlar doğal ortamlarından ayrılarak dişleri anestezi olmaksızın çekilmekte ve şirin

² Ertan, s. 393. Ayrıca bkz., Özgür, Atilla, Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak, Veteriner Hekimler Demeği Dergisi, C. 81, S. 2, 2010, s. 9-13, s. 9.

³ Ertan, s. 394.

⁴ ABD’de toplumun gelir seviyesi yüksek kitlelerinde, özellikle ünlü sporcular (NBA, NFL oyuncular, atletler) arasında hayvan dövüşü, özellikle köpek dövüşü için hayvan beslenmesi ve bahis oynanarak hayvanların dövüştürülmeleri yaşayan bir alt kültür olarak ifade edilmektedir. Bunun bir kanıtı olarak, ünlü bir NFL oyuncusu 70’den fazla, çoğunluğu *Pit Bull Terrier* olan köpeği dövüştürmek için besleyip eğittiği gerekçesiyle yargılanarak ceza almıştır. Bkz., Coleman, Phyllis G., Note To Athletes, NFL, And NBA: Dog Fighting Is A Crime, Not A Sport, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 85-119, p. 85-86; https://en.wikipedia.org/wiki/Bad_Newz_Kennels_dog_fighting_investigation, erişim tarihi: 3.4.2016. Zira, ABD’de tüm eyaletlerdeki Kanunlar ve Federal Kanunlara göre hayvanların dövüştürülmesi yasaktır ve hayvan istismarı olarak suç teşkil eder. Bu, 48 eyalette bir yıldan fazla hapis cezasını gerektiren ağır cezalı bir suç iken, sadece Idaho ve Wyoming eyaletlerinde bir yıldan az hapis cezası gerektiren hafif cezalı bir suçtur. Bkz., Coleman, p. 95-96.

oldukları için evcil hayvan olarak satılmaktadırlar. Kıymetli olan yüzgeçleri için köpek balıkları yüzgeçleri kesilerek okyanusa bırakılırken, yüzemeyen hayvan diğer canlılara yem olmaktadır. İspanyada, boğalar geleneksel eğlence diye boynuzları yakılarak önünden kaçan insanların üzerine salınmakta, sonunda yorgunluktan bitkin düşen hayvan öldürülmektedir. Yine İspanya’da yüksekte bırakılan keçilerin düşerek ölmeleri eğlenceli bulunmaktadır. Çin’de küçük hayvanlar kullanılarak yapılan anahtarlıklar oldukça ilgi görmektedir. Hayvanat bahçelerinde sayısı fazla olan zebra, zürafa gibi hayvanlar aslanlara yem edilmekte, Filipinlerde, insanlar tavukların kanlı ve yara bereli etlerinin daha lezzetli olduğunu düşündükleri için tavuklar çubuklarla dövülerek öldürülmektedir. Aynı şekilde, uzak doğuda birçok deniz ürünü taze ve lezzetli olsun diye canlı servis edilip masada öldürülerek yenilmekte, bir takım kümes hayvanları ciğerleri ve etleri daha lezzetli olsun diye aşırı beslenerek öldürülmektedir⁵.

Bu sayılanlar, dünden bugüne şöyle bir düşününce hemen akla gelen hayvan işkenceleridir. Şüphesiz, dünyanın her yerinde yukarıda sayılanlar dışında pek çok hayvana işkence yapılmakta, hayvanların yaşama hakkı hiçe sayılmaktadır. İnsanlığın ve modern hukukun geldiği bu noktada, maalesef hayvan hakları insan hakları kadar önemli bir hukuk sorunsalı olarak görülmemektedir. Bu bakımdan, bu çalışmada, güncel gelişmeler ışığında, Türkiye ve Dünya açısından hayvan haklarının tarihsel gelişimi ve bugün bulunduğu durum incelenmiş, hayvanların korunması adına faydalı olması umuduyla Türk Hukuku açısından bir takım önerilerde bulunulmuştur.

II. HAYVAN KAVRAMI VE HAYVANIN HUKUKİ NİTELİĞİ

A) KAVRAM

En genel anlamıyla hayvan, duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratıktır⁶. Hayvan, canlılar dünyasının ökaryotlar (Eukaryota) üst âleminde yer alan, hayvanlar (Animalia) âleminde sınıflanan canlıların ortak adıdır⁷. “Hayvan” sözcüğü, günlük kullanımda

⁵ **Sungurbey**, İsmet, Hayvan Hakları, Bir insanlık Kitabı, İstanbul 1992; **Ertan**, s. 394. Ayrıca bkz., <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/dunyanin-farkli-bolgelerinden-hayvanlar-yapilan-18-yasal-iskence?page=18>, erişim tarihi: 7.3.2016; **Charlton**, Anna E./ **Coe**, Sue/ **Francione**, Gary L., “The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto” <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR>, erişim tarihi: 16.04.2016; **Singer**, Peter, Practical Ethics, 2nd Edition, New York 1999, s. 65.

⁶ Bkz., http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=HAYVAN, erişim tarihi: 18.3.2016.

⁷ Yeryüzünde bilinen bir milyondan fazla hayvan türü bulunmakta olup bunların dört binini

esasen insan ve bitkiler dışındaki canlıları ifade etmek için kullanılırsa da biyoloji bilimi açısından hayvan, insanı da içine alan üst bir kavramdır⁸. Hayvanlar âleminin bilimsel ve Latince adı olan “Animalia” terimi ise yine Latince olan ve “yaşayan” ya da “ruh” anlamına gelen *anima*’dan türetilmiş *animal* sözcüğünün çoğuludur⁹.

Kanunî anlamda hayvan ise, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu¹⁰’nda çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutularak tanımlanmıştır. Hayvanları Koruma Kanununun *Tanımlar* başlıklı 3 üncü maddesinin (e) bendine göre, *evcil hayvan*, insan tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş hayvanları ifade ederken, aynı maddenin (f) bendine göre, *sahipsiz hayvan*, barınacak yeri olmayan veya sahibinin ya da koruyucusunun ev ve arazisinin sınırları dışında bulunan ve herhangi bir sahip veya koruyucunun kontrolü ya da doğrudan denetimi altında bulunmayan evcil hayvanları ifade eder. HKK.m.3’ün (g) bendinde *güçten düşmüş hayvan*, bulaşıcı ve salgın hayvan hastalıkları haricinde yaşlanma, sakatlanma, yaralanma ve hastalanma gibi çeşitli nedenlerle fizikî olarak iş yapabilme yeteneğini kaybetmiş binek ve yük hayvanlarını; (h) bendinde, *yabanî hayvan*, doğada serbest yaşayan evcilleştirilmemiş ve kültüre alınmamış omurgalı ve omurgasız hayvanları, (ı) bendinde, *ev ve süs hayvanı*, insan tarafından özellikle evde, işyerlerinde ya da arazisinde özel zevk ve refakat amacıyla muhafaza edilen veya edilmesi tasarlanan bakımı ve sorumluluğu sahiplerince üstlenilen her türlü hayvan anlamına gelir. Aynı maddenin (j) bendinde ise, *kontrollü hayvan*, bir kişi, kuruluş, kurum ya da tüzel kişilik tarafından sahiplenilen, bakımı, aşıları, periyodik sağlık kontrolleri yapılan işaretlenmiş kayıt altındaki ev ve süs hayvanlarını ifade etmekte iken, (m) bendine göre, deneyde kullanılan ya da kullanılacak olan hayvanlar *deney hayvanı*; (n) bendine göre ise, gıda amaçlı kesimi yapılan hayvanlar ise *kesim hayvanı* olarak tanımlanmıştır.

Görüldüğü gibi, kanunda doğrudan genel bir hayvan tanımına yer verilmemiş, farklı açılardan hayvan çeşitlerinin ayrı ayrı tanımlanması tercih

memeli hayvanlar, 875 binini ise böcek ve örümcekler gibi eklembacaklılar oluşturur. **Wise**, Steven M., *Thunder Without Rain: A Review/ Commentary of Gary L. Francione’s Rain Without Thunder: The Ideology of The Animal Rights Movement*, *Animal Law*, Vol. 1, 1997, pp. 45-59, p. 49.

⁸ **Oral**, Tuğçe, *Veteriner Hekimin Sözleşme Dışı Sorumluluğu*, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 16, 2014, s. 319-336, s. 320-321.

⁹ Bkz., <https://en.wikipedia.org/wiki/Animal>; <http://www.biyolojidersnotlari.com/hayvanlar-aleminin-siniflandirilmasi.html> erişim tarihi: 18.3.2016.

¹⁰ RG., 1.7.2004, S. 25509.

edilmiştir. Kanunda, bu şekilde bir tanımlama sistemi benimsenmesinin amacı, hayvanları koruma amacıyla konulacak kuralların uygulanması açısından hayvan teriminin kapsamını ve sınırlarını belirlemek olsa gerektir. Her ne kadar Kanunda, genel olarak hayvan tanımına yer verilmemişse de, yukarıda bahsedilen tanımlardan yola çıkarak hukukî çerçevede kanunî dayanağı ile desteklenmiş bir hayvan tanımı yapılabilir. Bu bağlamda, hayvan, herhangi bir sahip veya koruyucunun kontrolü ya da doğrudan denetimi altında bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, insan tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş ya da doğada serbest yaşayan, evcilleştirilmemiş veya kültüre alınmamış, hisseden, kısmen de olsa bilinçli davranışlarda bulunan, omurgalı ve omurgasız, insan ve bitkiler haricindeki diğer canlılardır¹¹.

Bu tanımdaki en önemli nokta, hayvanların insanlara benzer şekilde çeşitli duygular hissedebilen, insanlar kadar olmasa da zaman zaman bilinçli davranabilen canlılar olduklarıdır. Gerçekten, hayvanların, bilinçli varlıklar oldukları bilim dünyasında kabul gören bir gerçektir. Zira, hayvanlarda da bilincin, özellikle acı hissetmenin varlığı hakkında pek çok bilimsel veri söz konusudur¹². Öyleyse, acı hisseden ve insanlar kadar olmasa bile bilinçli davranışlarda bulunan hayvanların üzerinde hâkimiyet kurulmaya elverişli alelade nesneler olmadıkları ve bu sebeple hayvan kavramının tanımlanmasında bu iki ölçütün büyük önem taşıdığı ifade edilmelidir¹³.

¹¹ Yürürlükten kaldırılan *Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik*’in 4 üncü maddesinin (h) bendine göre, hayvan, serbest yaşayan larva biçimleri ve/veya çoğalan larva biçimleri dahil, ancak cenin ya da embriyo biçimleri hariç, insan olmayan herhangi bir omurgalı canlıdır. Yönetmelik metni için bkz., <http://vetkontrol.tarim.gov.tr/samsun/Menu/20/Yonetmelik>, erişim tarihi: 5.4.2016. Şuan yürürlükteki yönetmelikte, bir hayvan tanımına yer verilmemiş, sadece *deney hayvanı* daha dar bir şekilde tanımlanmıştır. Bkz., <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140215-6.htm>, erişim tarihi: 5.4.2016.

¹² Sahibi ölen bir atın ya da köpeğin sahibini terk etmemesi, yas tutar gibi davranışlar sergilemesi, velvet maymunlarının özel seslerle anlaşmaları, deve kuşlarının başka yuvalardan yavru çalarak kendi yavrularının yaşam olanaklarını arttırmaya yönelik çabaları, insanların alet yardımı olmaksızın ayırt edemediği yumurtaları devekuşlarının nasıl ayırt edebildikleri, geyiklerin sonucu belirli kavgalara girmeyişleri ve bu konuda kullandıkları yöntemler, orman tavuğunun eş seçme konusundaki titizliğinin nedenini ve kuşlardaki hatırlama yeteneği, fareler arasındaki kültürel iletişim ve öğrenme süreci, yarasaların yardımlaşma ile hayatta kalma bilinci ve arılardaki bilgi aktarımı bu bilimsel verilere örnek olarak gösterilebilir. Bkz., **Ertan**, s. 398.

¹³ **Singer**’e göre, “...Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akıbete terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılamaz sınırı çizebilecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat

B) HUKUKÎ NİTELİĞİ

Hukuken kişi, hak öznesi (süjesi) olarak tanımlanır. Yani, hukuken kişi sayılan biri, haklara sahip ve borçlara ehildir. Türk Hukuk sisteminde ise hayvanlar, hukukî anlamda kişi olarak değerlendirilmezler, bu yüzden, hak ve fiil ehliyetine sahip değildirler¹⁴. Zira, kişiler, gerçek ve tüzel kişiler olarak ikiye ayrılırlar. Gerçek kişiler insanlar, tüzel kişiler ise Medenî Kanun anlamında dernekler veya vakıflardır. Hayvanların hukuken kişi olmadıkları konusunda tereddüt yok ise de¹⁵ hayvanların hukukî niteliğinin ne olduğu konusu öğretide tartışmalıdır¹⁶. Bu konudaki ilk tartışmalar, 15 Ekim 1978 tarihinde kabul edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration on Animal Welfare)’nin 4 üncü maddesinde hayvanların yaşama hakkına sahip olduklarının kabulü ve 14 üncü maddesinde hayvan haklarının

kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken asıl soru, “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olmalıdır.” Bkz., **Singer**, Hayvan Özgürleşmesi, s. 44. Ayrıca bkz., **Özgür**, Makale 1, s. 11; **Ertan**, s. 403; **Yılmaz**, Halil, Hayvan Haklarına Bakış, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 62, 2006, s. 212-229, s. 216; **Doğan**, Aysel, Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 1, 2006, s. 33-43, s. 36; **Sarıtaş**, Ezgi, İnsan Dışı Hayvanlar Ve Adalet, <http://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/insan-disi-hayvanlar-ve-adalet-ezgisaritas.pdf>, s. 6-7, erişim Tarihi: 2.11.2015.

¹⁴ **Yılmaz**, s. 215; **Dönmez**, Burcu, Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar, Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Prof. Dr. Aydın Zevkliler’e Armağan, C. 8, Özel Sayı, 2013, s. 903-926, s. 904; **Aygün Eşitli**, Ezgi, Hukuka Aykırı Hayvan Deneyleri, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, 2012, s. 16-24, s. 21.

¹⁵ Aslında, öğretide, hayvanların hukuken kişi olduğunu savunan bir görüş de vardır. Bu görüşe göre, “Belli bir türe değil de diğer bir türe ait olduğunda, hak tanımak ya da tanımamak, tıpkı cinsiyete ya da etnik kökene dayalı hak tanımak ya da tanımamak gibidir. Hâlbuki hukuk, çıkarlara dayalı olmalıdır; çıkarlar dışında kalan hiçbir ölçüt objektif değildir, ayrımcılığa yol açar. ...Yarar (çıkar) ölçütünden hareket eden bu görüşe göre, hayvan çıkarlara sahiptir. Hukukun amacı çıkarları korumaktır; o halde hayvan hukuk öznesidir”. Bkz., **Koçhisarlı**, Cengiz/ **Söğütlü Erişgin**, Özlem, Hayvanın Hukukî Konumu, Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Özel Sayısı, C. 2, 2013, s.1691-1723, s. 1697. Ayrıca bkz., **Singer**, Practical Ethics, s. 110 vd. Felsefî olarak mantıklı görünen bu görüşün Türk-İsviçre özel hukukunun temel mantığı nazara alındığında pozitif hukuka tamamen aykırı olduğu belirtilmelidir. Bu sebeple olsa gerek, kişi sayılamayacak hayvanların *kısmî hukuk öznesi* olarak ifade edilmesi gerektiği yönünde bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1699, 1717.

¹⁶ Aslında, düşünme yeteneğine sahip olmayan hayvanların ortaya bir irade koyma yetenekleri de olmadığı için hayvanların hukukun öznesi durumuna gelemeyecekleri çok eskiden beri savunulmaktadır. Bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1692 vd.; **Aksoy Dursun**, Sanem, Eşya Kavramı, İstanbul 2012, s. 184-185. Karşı görüşte olanlar ise hayvanlara hak tanınmasını üç esasa dayandırır. Bunlardan ilki, hayvanın eskiden olduğu gibi nesne olarak kabul edilmesi ve fakat insanın korunması adına hayvanın korunması gereği; ikincisi, hayvanın kişi benzeri olarak kabul edilmesi; sonuncusu ise hayvanın duyarlı ve ıstırap çeken bir canlı olduğundan hareketle kişi olarak kabul edilmesidir. Bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1691.

da insan hakları gibi kanun düzeyinde koruma mekanizması ile düzenlemesi sonucu ortaya çıkmıştır¹⁷.

1978 tarihli bildirmede hayvanların alelade eşyalardan ayrılarak hayvanlara hak izafe edilmesine rağmen bugün bazı modern hukuk sistemlerinde hayvanlar hâlâ eşya olarak nitelendirilmektedir¹⁸. Bu hukuk sistemleri, hayvanları, doğrudan eşya olarak kategorize etmeseler de bu hukuk sistemlerinde, eşya tanımına uyan hayvanların hukuken eşya olarak kabul edildiği sonucuna varılabilir¹⁹. Bir başka ifade ile bir hukuk sisteminde hayvanların eşya olmadığına dair özel bir düzenleme olmadığı sürece hayvanları eşya olarak nitelendirmek açısından bir engel bulunmamaktadır.

¹⁷ **Oral**, 322. Günümüzde hayvan hakları konusu, insan haklarının gölgesinde kalmış son derece kısır bir alandır. Modern dünyada hayvan hakları konusunun gelişme gösterememesinin arkasında hayvanlara karşı insanların davranışlarını şekillendiren sosyal, ekonomik kültürel, dinsel vb. unsurlar bulunmaktadır. Zaten, mevcut hukuk sistemi de insan davranışları temel alınarak düzenlenmiştir. Bkz., **Kılıç**, s. 92-93.

¹⁸ **Adams**, Wendy A., Human Subjects And Animal Objects: Animals As “Other” In Law, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 29-51, p. 32. **Charlton/ Coe/ Francione** göre, hukuk sisteminde hayvanların mülk olarak değerlendirilmesinin nedeni, kapitalist toplumlarda hayvanların sömürülmesinin işlevsel açıdan vazgeçilmez olmasından kaynaklanır. Bu ülkelerde, gıdadan savunmaya, kozmetikten tekstile, ilaç sektörüne kadar neredeyse bütün sanayi kollarında hayvanlar ya da hayvan ürünleri kullanılmaktadır. Hayvanların mülk statüsü, kölelere sahiplerinin, kadınlara eşlerinin ya da babalarının malı olarak muamele edilmesinden hiç de farklı değildir. Bkz., <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR>, erişim tarihi: 16.04.2015. Aynı şekilde, **Fusfeld**, hayvanların insanlar tarafından binlerce yıldır araç olarak kullanılmalarını *hayvanların köleleştirilmesi* olarak görüyor. Bkz., **Fusfeld**, Leila, Sterilization in an Animal Rights Paradigm, Journal of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 255-262, p. 257. ABD’de hayvanların mülk olarak değerlendirilmesinin ilginç bir sonucu, eşlerin boşanması durumunda evlilik sırasında edinilen evcil hayvanın kime ait olacağı hususunda ortaya çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz., **Hessler**, Kathy, Mediating Animal Law Matters, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 21-75, p. 34 vd.; **Stroh**, Heidi, Puppy Love: Providing For The Legal Protection of Animals When Their Owners Get Divorced, Journal of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 231-253. Benzer bir sorun, İsviçre Medeni Kanununda yeni bir düzenleme yapılarak çözülmeye çalışılmıştır. Kanuna eklenen ek maddeye göre (ZGB. Art 651a) paylı mülkiyet konusu hayvanın paylaşımında uyuşmazlık çıkması durumunda hayvanın korunması ve bakımı açısından en iyi imkânı sağlayacak olan tarafa hayvan üzerinde tek başına mülkiyet hakkı tesis etme imkânı verilecektir. Bkz., **Ardemir**, Arzu Genç, Hayvanların Hukukî Durumlarının İyileştirilmesi Amacıyla İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu’nda Yapılan Değişikliklere Genel Bir Bakış, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan, C. I, İstanbul 2009, s. 327-348, s. 336.

¹⁹ **Francione**’ye göre, “Hayvanlar hakkında söylediklerimiz ile gerçekte onlara uyguladığımız muamele arasındaki derin tutarsızlığın nedeni, hayvanların bizim için mal statüsünde olmalarıdır. ... Hayvanların mal statüsü, insanca muamele ilkesini ya da hayvan refahı yasalarının gerektirdiği varsayılan her tür tartıya vurma işlemini anlamsız kılar, çünkü bizim gerçekten tartıya vurduğumuz, malları olan hayvanların çıkarları karşısında mal sahiplerinin çıkarlarıdır.” Bkz., **Sarıtaş**, s. 11.

Türk Hukuk sistemi de bugünkü mevzuat anlamında bu hukuk sistemlerinden biri olarak gösterilebilir.

Ancak, modern hukuktaki son gelişmeler sonucunda hayvanların eşya olduğuna ilişkin bu yerleşik anlayışta bir takım değişiklikler olmuş, özellikle hayvanların eşya olmadığına dair görüş ağırlık kazanmaya başlamıştır²⁰. Bu duruma duyarsız kalmayan bazı hukuk sistemleri de, hayvanların eşya olmadıklarını açıkça kabul ederek ilgili kanunlarda güncelleme yapma ve özel kanunlar çıkarma gereğini duymuşlardır. Özellikle son yıllarda, hayvanların ticarî amaçla edinilmeleri ve servet kazanma vasıtası olarak kullanılmaları, bunun sonucu olarak hayvanların çeşitli açılardan kötü muameleye maruz kalmaları kanun düzeyinde korunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak pek çok hayvanın gitgide yalnızlaşan insanlarla yaşamaya başlaması ile hayvanlar sosyal hayatta önemli bir yer tutmaya başlamıştır²¹. Böylece, hayvanları insanlardan korumak adına hayvanları koruma kanunları mevzuatlara girmeye başlamış²², ilgili kanunlarda da gerekli değişikliklere gidilmiştir²³. Örneğin, Alman Medenî Kanunu (Bürgerliches Gesetzbuch), “Hayvanlar” başlıklı 90a maddesinin birinci cümlesinde geçen “hayvanlar eşya değildir” şeklindeki düzenlemesi ile bu prensibi açıkça benimsemiş görünmektedir²⁴. Aynı düzenleme, İsviçre

²⁰ Aksoy Dursun, s. 185-186; Oral, s. 322; Kılıç, s. 119.

²¹ Bugün, refah düzeyi yüksek ülkeler olarak bilinen ABD, İngiltere, Almanya, İsviçre, Fransa gibi ülkeler başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde özel hayvan klinikleri, hayvan bakım evleri, hayvan mağazaları, hatta hayvan parkları bulunmaktadır. Bu nedenle, bu tip ülkelerde evcil hayvanlara dayalı ayrı bir endüstri kolu ortaya çıkmıştır. Evcil hayvan endüstrisi 2005 yılı verilerine göre Amerika’da 36.3, İngiltere’de 3.9 milyon doları bulmaktayken 2015 yılında bu rakam ABD’de 60.28 milyon dolar olarak tespit edilmiş, 2016’da ise bu rakamın 62.75 milyon dolar olması beklenmektedir (http://www.americanpetproducts.org/press_industrytrends.asp, erişim tarihi: 5.4.2016). Ayrıca bkz., Hessler, p. 26; Yılmaz, s. 227. Evcil hayvanların insanların kölesi haline geldiğini savunan yazarlar, köleleştirmenin durdurulması için hayvanların evcilleştirilmesinin durdurulması gerektiğini savunmaktadırlar. Bkz., Fufeld, p. 258; Francione, Gary L., Introduction to Animal Rights, Your Child or The Dog?, Philadelphia 2000, p. 169.

²² Tüm dünyada, hayvanların korunması ile ilgili ilk modern Kanunların 1635, 1641 ve 1654 tarihli Kanunlar olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Richard Ryder tarafından İngilizce konuşulan coğrafyalarda, hayvanlara karşı zulme engel olmak için hazırlanmış ve “Animal Cruelty Legislation (Hayvan Zulmü Kanunu)” adıyla 1635 yılında İrlanda’da yürürlüğe girmiştir. Aynı kanun 1954’te İngiltere’de kabul edilmiştir. Bugün yürürlükte olan Kanada Federal Hayvan Koruma Kanunu temelini bu kanundan almaktadır. Bkz., <http://cfawr.org/current-legislation.php>, erişim tarihi: 23.3.2016. Ayrıca bkz., Aksoy Dursun, s. 182, dn.140; Koçhisarlı/ Söğütü Erişgin, s. 1705.

²³ Ertas, Şeref, Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku, 2. Baskı, İzmir 2012, s. 478.

²⁴ Wieling, Hans Josef, Sachenrecht, 2nd Auflage, Berlin 1994, s. 20-21. Hükmün devamın-

Medenî Kanunu (Zivilgesetzbuch)’nın 641a hükmünün²⁵ ilk fıkrasında yer almaktadır. Hükmün ikinci fıkrasında ise, eşya olmayan hayvanlar hakkında özel düzenleme bulunmadıkça hayvanların eşyalara ilişkin hükümlere tâbi olduğu düzenlenmiştir²⁶. Benzer bir düzenleme de Avusturya Medenî Kanunu (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch)’nın 285a maddesinin ilk fıkrasının ilk cümlesinde yer almaktadır. Hükmün ikinci fıkrasında hayvanların özel kanunlarla korunduğu ve aksine bir düzenleme olmadıkça hayvanlar hakkında eşyalara ilişkin hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir²⁷.

Burada önem arz eden nokta, Türk hukuk sistemimizden farklı olarak bu bahsi geçen hukuk sistemlerinde hayvanların eşya olmadığına vurgulanmış olmasıdır²⁸. Belki, özel bir düzenleme bulunmadıkça hayvanların eşyalar ile

da hayvanların özel kanunlarla koruma altına alındığı da ifade edilmektedir. Kanunun ilk hâlinde bulunmayan Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Art. 90a hükmü, Kanuna, 20 Ağustos 1990 tarihinde girmiş, hükmün başlığı sadece “Eşya” iken “Eşya ve Hayvan” olarak değiştirilmiştir. Hayvana tanınan özel statü, hukuk öznesi ve hukuk nesnesi karşılığını değiştirmeden bırakmış; fakat kanunkoyucu bu statü ile etik temelli bir hayvan koruma anlayışının, kanunun uygulanması ve yorumlanması bağlamında dikkate alınması gereğine işaret etmiştir. Bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1706. Ayrıca bkz., **Aksoy Dursun**, s. 183-184. Alman Medenî Kanununun ilgili hükmü için bkz., https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_90a.html, erişim tarihi: 19.3.2016. Ayrıca bkz., **Westermann**, Harm Peter, BGB Sachenrecht, 11. Auflage, Heidelberg 2005, s. 12.

²⁵ Hükmün gerekçesi, hayvan dünyası hakkında halkın duyarlılığının evrim geçirdiğini ve hayvanların özel hukukî şeyler olduğunu, belirtmektedir. Bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1706; **Ardemir**, s. 328.

²⁶ **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1706; **Aksoy Dursun**, s. 183; **Oral**, s. 322. Zivilgesetzbuch (ZGB) Art.641a hükmü için bkz., <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/201407010000/210.pdf>, s. 176, erişim tarihi: 19.3.2016. Değişiklikler doğrultusunda hayvanın eşya sayılmaması, diğer bir deyişle mevzuatın verdiği haklardan ve korumadan yararlanması için biyolojik olarak doğmuş ve canlı olması gerekir. Hayvan embriyosu ya da yumurtası ise koruma dışı kalacak ve eşya olarak nitelendirilecektir. Ayrıca bkz., **Aksoy Dursun**, s. 186-187; **Ardemir**, s. 334; **Honsell**, Heinrich / **Vogt**, Nedim Peter / **Geiser**, Thomas, Basler Kommentar zum Schweizerischen Privatrecht Zivilgesetzbuch II, Art. 457 – 977 ZGB, 2. Auflage, Basel-Genf-München 2003; s. 779-780; **Studer**, Josef, Sachenrecht, Zürich 2004, s. 26.

²⁷ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) Art.285a hükmü için bkz.,<http://www.jusline.at/index.php?cpid=ba688068a8c8a95352ed951ddb88783e&lawid=1&paid=285a>, erişim tarihi: 20.3.2016. Ayrıca bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1705; **Aksoy Dursun**, s. 183; **Oral**, s. 322.

²⁸ **Ardemir**, s. 329. Böylece, Roma Hukukundan beri var olan bir hakkın ya öznesi olur ya konusu olur, bir diğer deyişle, hak sahibi ve hakkın konusundan başka bir şey düşünülemez anlayışı sona ermiş; hakkın öznesi ve konusu dışında üçüncü bir hakla ilişkili kategori gündeme gelmiştir. Bkz., **Aksoy Dursun**, s. 184-185. Ayrıca bkz., **Sarıtaş**, s. 2. Yapılan bütün bu değişiklikler ve eklemelerin amacı, hayvan ile eşya arasında fark yaratmaktır. Böylece, hayvan kavramı eşya kavramından ayrılmış; hayvan ile eşya arasındaki şekli eşitlik bertaraf edilmiş ve hayvanların, yasalarca özel koruma altına alınan, acıya duyarlı, insanlarca korun-

aynî hükümlere tâbi olduğunun yukarıda anılan hükümlerde ifade edilmiş olması, teoride değilse bile uygulamada eşya sayıldıklarını düşündürebilir. Ancak, buradaki asıl amacın, hayvanların aynî hakka konu olmalarına imkân vermekle beraber hayvanları, acı çekmeleri ve kısmen de olsa bilinçli davranabilmeleri sebebiyle diğer nesnelerden ayırmak olduğu söylenebilir²⁹. Örneğin, aynî hakkın konusu olan bir köpek kulübesi ile bu kulübede yaşayan köpeğin sahibi, köpek kulübesi üzerinde kullanma, tasarruf etme ve kulübeden yararlanma bakımından dilediği gibi hareket edebilecek, isterse kulübeyi yok edebilecektir. Ancak, malik, eşya sayılmayan, özel kanun hükümleri ile korunan fakat aksine bir düzenleme olmadıkça eşya hükümlerine tâbi olan aynî hakkın konusu köpeği üzerinde yine mülkiyet hakkının verdiği yetkileri kullanabilecekse de özel kanun hükümleri saklı olduğu için, hayvanları koruma amacı güden kanunlar sebebi ile köpeği kullanma ya da köpekten yararlanma hakkını sınırsız kullanamayacak veya köpeği yok edemeyecektir. Bu bakımdan, malikin köpeğini hukukî işlemlere konu yapması, örneğin rehin vermesi, kiralaması, köpek üzerinde intifa hakkı kurması ya da bir başkasına satması mümkünken; köpeğe işkence yapması, köpeğe acı çektirecek şekilde köpekten yararlanması ya da köpeği öldürmesi mümkün değildir.

Aslında, İsviçre Medenî Kanununda yapılan değişiklikler, ZGB Art. 641 ile sınırlı değildir. Bu hükümden başka, Miras Hukuku bakımından, ZGB Art. 482, Eşya Hukuku bakımından ZGB Art. 772, 728, 934 hükümlerine ek fıkralar eklenmiş, ayrıca Medenî Kanuna 651a ve 720a olmak üzere iki ek hüküm kazandırılmıştır. Aynı şekilde, Borçlar Kanunu bakımından OR Art. 42 ve 43'e ek fıkralar eklenmesi de ihmâl edilmemiştir. Diğer bazı kanunlarda da gerekli değişiklikler yapılmıştır³⁰.

ması ve bakılması zorunlu olan canlılar olduğu ortaya konulmuştur. **Koçhisarlı/ Söğütü Erişgin**, s. 1708.

²⁹ **Oral**'a göre, aynî haklara konu olabilmeleri sebebiyle hayvanların eşya olarak nitelendirilememeleri, uygulamada bir öneme sahip olmayacaktır. Zira, hayvanların eşya sayılmaması ile hedeflenen, aynî haklara konu olmamalarının sağlanmasıdır. Bkz., **Oral**, s. 322 ve dn. 5. Ancak, bu fikre katılmak mümkün görünmemektedir. Hayvanları aynî hak konusu olmaktan çıkarmak, onları korumak için bir zaruret olmadığı gibi gerekli de değildir. Aksinin kabulü, Türk-İsviçre özel hukukunun temel dinamiklerini kökünden sarsar. Bugün, hayvanlar ticarî hayatta çok ciddi bir öneme sahiptir. Eğer hayvanlar aynî hakkın konusu olmaktan çıkarılırsa, tüm özel hukuk mevzuatını yeniden kaleme almak gerekecektir. Hayvanların eşya olmadığına kabulündeki amaç, canlı olmaları ve hissedebilmeleri bakımından hayvanları ailede eşyalardan ayırmaktır. Böylece, hayvanlar aynî hak konusu olsalar bile hayvanların diğer aynî hak konusu eşyalardan farklı olarak özel kanun hükümleri ile korunmaları mümkün olur.

³⁰ Ceza Kanunda değişikliğe gidilerek hayvan ile eşya arasındaki farka vurgu yapılmış, İcra ve İflâs kanunu ile de hayvanların haczedilmesi yasaklanmıştır. Bkz., **Ardemir**, s. 329.

Esasen, Türkiye’de özel bir kanun olan Hayvanları Koruma Kanununun temel prensipler noktasında (Hayvan Hakları Evrensel Bildirgeside olduğu gibi) koruma sağlama kaygısı uygulamaya yansıtılabilseydi, Türkiye’deki durumun, hayvanların eşya olmadığının vurgulandığı mehz İsviçre Hukuku gibi hukuk sistemlerinden önemli bir farkı bulunmayacaktı. Mevcut Hayvanları Koruma Kanunu yeterli koruma tesis edemediği için ve bu konudaki tartışmalara açıklık getirme zarureti sebebiyle İsviçre’de olduğu gibi benzer düzenlemeleri, Türk Medenî Kanunu ile diğer Kanunlara kazandırmak isabetli olacaktır.

Bu konuda, Medenî Kanun açısından ilk olarak Miras Hukuku bakımından ZGB Art.482/4’ün karşılığı olarak MK.m.515’e dördüncü bir fıkra eklenerek hayvanlar lehine yapılan ölüme bağlı tasarrufların yükleme olarak kabul edileceği, öğretide önerildiği gibi, hükme bağlanabilir. Eşya Hukuku bakımından ilk olarak MK.m.683’de değişikliğe³¹ gidilmelidir. Ayrıca, ZGB Art.720a ve 728/1 gibi kayıp hayvanların bulunması ve ev hayvanlarının zamanaşımı ile kazanılmasına ilişkin hükümlerin karşılığı olarak MK.m.771 ve 777’de değişiklik yapılması düşünülebilir. Hükümlerde, sıradan bir taşınırın zamanaşımı ile kazanımı ve bulunmuş bir eşyanın mülkiyetinin kazanımı için zilyedin zilyetlik süresi, beş yıl olarak düzenlenmişken Kanuna eklenecek bir hüküm ile (ZGB Art.728/1, Bis 1 gibi) bu süre ticarî amaç ve yatırım amacı güdülmeyen durumlarda evcil hayvanlar için çok daha kısa bir süreye indirilebilir³².

Aynı şekilde, ölen ya da ağır şekilde yaralanan hayvanlar³³ için hayvanın yakınları³⁴ lehine manevî tazminata hükmedilebileceğine ilişkin

³¹ Mehaz İsviçre Medenî Kanununda olduğu gibi, hayvanların eşya olmadığına ilişkin hüküm, “*Mülkiyet Hakkının İçeriği*” başlığını taşıyan ve iki fıkradan oluşan MK.m.683’e üçüncü fıkra olarak eklenmesi önerilebilir. Gerçekten, yukarıda bahsi geçen 641a hükmü, İsviçre Medenî Kanununda MK.m.683’ün karşılığı olan ZGB Art.641’dan sonra ek bir hüküm olarak yer almaktadır. Kanunun ilk metninde yer almayan bu ek hüküm, 4 Ekim 2002 tarihli Federal Kanunun birinci maddesi ile İsviçre Medenî Kanuna eklenmiş olup 1 Nisan 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³² İsviçre Medenî Kanunundaki Değişiklik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Arıdemir**, s.338-339.

³³ Öldürülen ya da yaralanan hayvanla ilgili tazminat hesabı hakkında bkz., **Duckler**, Geordie, Between Price And Pricelessness: Calculating The Specific Monetary Value of A Dog Intentionally Harmed By Another, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 121-140; **Roukas**, Marcella S., Determining the Value of Companion Animals in Wrongful Harm or Death Claims: A Survey of U.S. Decisions and Legislative Proposal in Florida to Authorize Recovery for Loss of Companionship, https://www.animallaw.info/sites/default/files/journalanimallawvol3_p45.pdf, erişim tarihi: 3.4.2016.

³⁴ Yargıtay’ın, davacının beş aylık buzağısı ile cinsel ilişkide bulunması nedeniyle etinden ve

hükümün Borçlar Kanununa kazandırılması önerilebilir³⁵. Böylece, Türk kanunkoyucusu, modern hukukun kazanımı olan insan haklarına saygılı devlet kadar, çevreye ve hayvan haklarına saygılı devlet ilkesini de benimsediğini göstermiş olur.

Almanya, İsviçre, Avusturya gibi bir düzenlemeyi benimsemiş ülkelerde eşyalara ilişkin hükümler, hayvanlara, eşya oldukları için değil, hukuken eşya hükümlerine tâbi oldukları için uygulanacaktır. Bu kabul, hayvanların, hakkın konusu olan eşya ve hakkın sahibi olan kişi yanında üçüncü bir kategoride yer almalarına sebep olmuştur³⁶. Ancak, ülkemizde yürürlükte olan mevzuatta

sütünden yararlanamayacağını iddia ederek açtığı maddi ve manevî tazminat davasında, örf, teamül, dini ve ahlaki inanç ve telakkiler gereği, eğer iddia doğru ise zararın varlığı kuşkusuzdur, şeklindeki kararının kısmen de olsa (manevî tazminat açısından) bu öneriyi desteklediği savunulabilir. (Bkz., 3.HD., 24.3.1998, E., 1998/2632, K., 1998/3249, Yargıtay Kararları Dergisi 1998, S. 6, s. 834). Yakın kavramı ile kastedilen genellikle mağdur hayvana duygusal olarak bağlı olan ve hayvanın ölümü ya da ağır yaralanmasından üzüntü duyacak kimse-lerdir. Bu bakımdan, somut olayın şartlarına göre hayvanın birlikte yaşadığı kişiler yakın kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Örneğin, ABD’de her yıl iki evlilikten birinin boşanma ile sonuçlandığı ve boşanan çiftlerin %39’unun köpek, %34’ünün kedi olarak yaşamına bu hayvanla devam ettiği, hayvana özel günler ve bayramlarda hediye aldığı, hayvana sağlık sigortası yaptırdığı, adeta hayat arkadaşı gibi davrandığı görülmektedir. Bu durum, ABD’de evcil hayvanların misli olmayan bir canlı özelliği kazanmalarına sebep olmakta ve hayvana duygusal bakımdan yakın olanlar lehine manevî tazminata hükmedilmesine imkân vermektedir. Bkz., **Stroh**, p. 238-239.

³⁵ Ayrıca bkz., **Koçhisarlı/Söğütlü Erişgin**, s. 1707; **Aksoy Dursun**, s. 186; **Aridemir**, s. 344.

³⁶ **Adams**, p. 32-33; **Oral**, s. 322; **Aksoy Dursun**, s. 186. Öğretide, bu görüşü savunan bazı yazarlar, hayvanları *eşya benzeri* olarak adlandırmaktadırlar. Bkz., **Aksoy Dursun**, s. 185-186. Hayvanların eşyanın özel bir formu olduğu yönünde bkz., **Hessler**, p. 23. Ancak, hayvanların eşya benzeri olarak değerlendirilmesine ilişkin tercihin isabetli olduğu söylenemez. Zira, hayvanlara sağlanan hukukî koruma, hayvanları, eşyaların değil kişilerin hukukî statüsüne yaklaştırmaktadır. Bu bakımdan, *eşya benzeri* terimi yerine *kişi benzeri* teriminin daha uygun olacağı ifade edilmelidir. Gerçekten, öğretide, hayvanları insanlara benzeterek bir kişilik tanıma yerine, hayvanlar için özel bir hukukî kişilik oluşturulması önerisini getirmekte olan görüş, *hayvanları kişi benzeri sayan görüş* olarak ifade bulmaktadır. Bu görüşe göre, hayvan, günümüzde hukuken korunması gereken, kendine özgü çıkarı bulunan bir hukuk öznesidir. Türü tehlikede olan hayvanlar korunduğuna göre, bunlar varsayımsal olan hukukî kişilikle donatılabilirler; hayvan-kişiler gerçeği, tüzel kişiler gerçeği ile kıyaslanabilir. Hayvanları koruma derneklerine dava ehliyetinin tanınmış olması, tüzel kişiliği açıklamak için ileri sürülen teknik gerçeklik kuramının hayvanlar için uygulanabileceğini de gösterir. Bkz., **Koçhisarlı/Söğüt Erişgin**, s. 1696. **Koçhisarlı/Söğütlü Erişgin**’e göre, “Hayvansal kişinin hak ehliyeti bir varsayım olarak kabul edilebilir; tıpkı tüzel kişilerin hukuk öznesi olarak hak ehliyetine sahip oldukları gibi. Kuşku halinde, kişiliğin varlığı kabul edilmelidir (in dubio pro persona). Hayvanlar, tıpkı tüzel kişiler gibi, sadece tabiatları gereği onlara tanınabilecek olan haklara ehildirler ve tabiatı gereği insana özgü olan haklara ve borçlara sahip değildir. Hayvan hak ehliyetinin ratio legis’i, hayvanın hayvan olarak hukuk öznesi olması anlamına gelmez ve fakat birkaç temel hayvan hakkının bireysel ve kurumsal zorbalığa karşı tanınması ve korunması anlamına gelir.” Bkz., **Koçhisarlı/Söğütlü Erişgin**, s. 1702-1703.

hayvanların eşya olmadığına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebeple olsa gerek, öğretilerde bir kısım yazarlar hayvanların Türk Hukuku bakımından eşya olduğunu ifade etmektedirler³⁷. Öğretilerdeki diğer bir görüş ise, hem Türkiye’nin kabul ettiği Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesinde hem de 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun 4 üncü maddesinde var olan hayvanların yaşama hakkından hareketle, Türk Hukukunda hayvanların eşya sayılamayacağını ifade etmektedir³⁸.

Burada, ilk görüşün daha isabetli olduğu ifade edilebilir. Zira, Türk Hukukunda eşya, kişilerin üzerinde hâkimiyet kurulabildikleri, kişilik dışı, az çok ekonomik değer taşıyan, maddî varlıklardır³⁹. Bu tanımda yer alan ve eşya kavramı için gerekli olan, üzerinde hâkimiyet kurulmaya elverişli ve kişilik dışı olma⁴⁰, az çok ekonomik değer taşıma, maddî varlık olma şartlarını gerçekleştirdiği ve aksine de bir hüküm olmadığı için mevcut mevzuat hükümleri karşısında hayvanların, hukuken eşya oldukları rahatlıkla ifade edilebilir. Gerçekten, aksine emredici bir düzenleme olmadıkça eşya kavramının tüm özelliklerini taşıyan bir varlığın eşya olmadığını savunmak

³⁷ **Sirmen**, Lale, Eşya Hukuku, 3. Baskı, Ankara 2015, s. 4 vd.; **Akıntürk**, Turgut, Eşya Hukuku, Ankara 2009, s. 26; **Ayan**, Mehmet, Eşya Hukuku I, Zilyetlik ve Tapu Sicili, 11. Baskı, Konya 2014, s. 17; **Ünal**, Mehmet/ **Başpınar**, Veysel, Şekli Eşya Hukuku: Giriş, Zilyetlik, Tapu Sicili, 6. Baskı, Ankara 2012, s. 71; **Koçhisarlı/ Söğütü Erişgin**, s. 1710; **Aksoy Dursun**, s. 187; **Oral**, s. 322; **Özgür**, Makale 1, s. 12; **Özgür**, Atilla, Türk Hukuk Sisteminde Hayvanlar, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 81, S. 2, 2010, s. 31-34, s. 33. Aynı kanıda olan **Serozan**, Türk Hukukunda hayvanların eşya sayılmasını bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Bkz., **Serozan**, Rona, Taşınır Eşya Hukuku, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 72.

³⁸ **Oğuzman**, Kemal/ **Seliçi**, Özer/ **Oktay Özdemir**, Saibe, Eşya Hukuku, 18. Baskı, İstanbul 2015, s. 9. Yazarlar, hayvanların Türk Hukukunda mevcut mevzuat anlamında eşya olmadığını savunmakla birlikte İsviçre’deki değişiklik gibi bir değişikliğin bizde de yapılmasının gerekliliğine işaret etmektedirler. Bkz., **Oğuzman/ Seliçi/ Oktay Özdemir**, s. 10. Ancak, yazarların fikrine, hukukumuzda gerekli değişiklikler yapılmadıkça katılmak mümkün değildir. Zira, yazarların Türk Hukukunda İsviçre’de olduğu gibi bir değişikliğin yapılması yönündeki önerileri, bir bakıma bugünkü mevzuat anlamında hayvanların eşya sayılabileceğinin kabulünü içermektedir.

³⁹ Bkz., **Oğuzman/ Seliçi/ Oktay Özdemir**, s. 6; **Ertaş**, Şeref, Eşya Hukuku, 12. Baskı, İzmir 2015, s. 6; **Ayan**, s. 17; **Sirmen**, s. 4; **Aksoy Dursun**, s. 5 vd.

⁴⁰ Tıp alanındaki son gelişmeler doğrultusunda hayvanların organları, insanlara “xenotransplantation” adı verilen işlemle nakledilmeye başlanmıştır. Bu bakımdan, bir hayvanın organı insana nakledilmeden önce eşya sayılmalı, ancak insana nakledilince kişilik dışı olma özelliğini kaybedeceği için eşya olarak nitelendirilmemelidir. Yurt dışında özellikle domuz ve maymun organlarının insanlara nakledilmesi ile gerçekleştirilen nakil işlemi, ülkemizde yalnızca ölü hayvan organlarının nakli şeklinde gerçekleştirilmekte olup bu tutum hayvan haklarına duyarlı bir yaklaşım olarak ifade edilebilir. Bkz., **Aksoy Dursun**, s. 188; **Başpınar**, Veysel, Organ Naklinde Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü, Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları, İstanbul 2007, s. 191-215, s. 208.

tutarlı gözükmemektedir⁴¹. Ancak, bu noktada, Türk Hukukunda bugünkü mevzuat çerçevesinde, hayvanların eşya sayıldıklarını ifade etmekle, eşya sayılmaları gerektiğinin savunulmadığı vurgulanmalıdır⁴². Türk Hukukunda, hayvanların kanun düzeyinde eşya olmadığının hiçbir tereddütte yer vermeyecek şekilde düzenlenmesi için Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu başta olmak üzere gerekli diğer kanun değişiklikleri yapılmalı; *hayvanlar eşya değildir* söyleminin ötesine geçilerek yeni ve çok daha koruyucu, ciddi yaptırımlarla donatılmış bir Hayvanları Koruma Kanunu, eskisinin yerine yürürlüğe konulmalıdır⁴³.

III. HAYVAN HAKLARININ (KUTSAL KİTAPLAR BAKIMINDAN) DİNİ BOYUTU

Günümüzde çok etkin olan hayvan hakları ve hayvan gönenci (refahı) hareketleri, temellerini insanlık tarihi kadar eski olan felsefi söylemlerden alır⁴⁴. Bununla birlikte, hayvan hakları ve hayvan refahı hareketleri, özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde tüm dünyadaki etkisini artırmış ve günümüz toplumlarında da önemini koruyan akımlar olarak dikkat çekmektedir⁴⁵. Esasen, ilâhî dinlerden önce dünyanın çeşitli yerlerinde çeşitli kültürlerinde hayvanlara genel olarak saygı gösterilmiş, hatta bazı coğrafyalarda hayvanlar Tanrı sayılmış; bazı coğrafyalarda ise insanlarla eşit tutulmuşlardır⁴⁶. Hayvanlara verilen bu değer, zaman içinde insan merkezli yaklaşımlarla önemlerini yitirmiş, zaman içinde hayvanlar insanlara bağlı yaşayan, insan türünün yararı için sorumsuzca yararlanılan canlılara dönüştürülmüşlerdir⁴⁷. Aşağıda, hayvan haklarının dinî boyutu bakımından İslâm dini⁴⁸ ile diğer

⁴¹ Aksoy Dursun, s. 187.

⁴² Aynı yönde bkz., Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin, s. 1720.

⁴³ Aynı yönde bkz., Aksoy Dursun, s. 187-188; Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin, s. 1710, 1720; Yılmaz, s. 228.

⁴⁴ Savaş, Türker/ Yurtman, İsmail Yaman/ Tölü, Cemil, Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış-Nesnel Arayışlar, Hayvansal Üretim, C. 50, S. 1, 2009, s. 54-61, s. 54, 55; Ergün, Yusuf, Deney Hayvanı Refahı, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, C. 20, S. 1, 2010, s. 55-68, s. 55.

⁴⁵ Armutak, Altan, Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 34, S. 1, 2008, s. 39-55, s. 40.

⁴⁶ Bkz., Savaş/ Yurtman/ Tölü, s. 55.

⁴⁷ Armutak, Altan, İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 34, S. 1, 2008, s. 57-66, s. 58; Kılıç, s. 101-102. Ayrıca bkz., Doğan, s. 34 vd.

⁴⁸ Bilindiği gibi, tek tanrılı dinlerin en sonuncusu olarak kabul edilen İslâm dini, yedinci yüzyılda Arap Yarımadası'nda doğmuş, zaman içerisinde Ortadoğu ve Akdeniz yoluyla tüm dün-

iki büyük ilâhî din olan Yahudi ve Hristiyan dinlerine ait kutsal kitaptaki metinler incelenerek hayvanların önemi, hayvan haklarını içeren hükümler değerlendirilmeye çalışılmış, günümüz toplumlarındaki hayvan hakları ve hayvan refahı hareketlerinin bu dinlere ait kutsal kitaplardaki kökenleri ve bunun günümüze olan etkileri kısaca ele alınmıştır.

A) İSLÂM DİNİ BAKIMINDAN

İnsan merkezli dinlerden biri olan İslâm⁴⁹ dininin kutsal kitabı Kuran’da hayvana ve hayvan haklarına kayda değer bir önem verildiği vurgulanmalıdır⁵⁰. Zira, Kuran’ın genelinde hayvanlardan sıkça bahsedildiği, Kuran’da farklı hayvan türlerine yer verildiği⁵¹ ve prensip olarak hayvanları gözeten ve kollayan bir tutumun var olduğu görülür⁵². Her şeyden önce Kuran’da bulunan toplam 114 sûreden 7’sine hayvan adının verilmesi⁵³ gerek İslâmiyet’ten önceki gerekse İslâmiyet’ten sonraki Arap toplumlarında hayvanların yerinin ve öneminin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna ek olarak, toplam 114 sûreden 7’sinin dolaylı ya da doğrudan hayvanları konu edinmesi ve bunun

yaya yayılmıştır. Günümüz dünyasında bir buçuk milyara yakın bir kitle bu dinin mensubudur. İslam, üç ana ilahî dinden biri olarak dünyada en çok inanılan dinlerden biridir.

⁴⁹ “İslâm” kavramını daha iyi anlayabilmek için, bu kelimenin kök fiilinin hangi anlamlarda kullanıldığına bakmak gerekir. Bundan önce, İslâm’ın sadece bir inanış olmadığı, yabancı dilde kullanılan din anlamına gelen “religion” kavramının İslâm kavramını karşılamakta yetersiz kaldığı ifade edilmelidir. İslâm kelimesinin türediği “esleme” fiili, barışa girmek, barış yapmak; boyun eğmek, itaat etmek, kabullenmek; İslâm’ı din olarak seçmek, İslâm’a girmek; Allah’a teslim olmak, Allah’a bağlanmak; ihlâslı ve samimi olmak; selem alış veriş yapmak gibi anlamlara gelir. İslâm, “Müslüman (Allah’a teslim olmuş, O’na kulluk eden)” kelimesiyle de yakından ilgili olup aynı kökten türemiştir. Kısacası İslâm, inanmanın ötesinde teslimiyeti, barış ve güvenliği de beraberinde getiren ve insana mutlu olmanın yolunu gösteren son derece kapsamlı bir kavramdır. Bkz., Ece, Hüseyin K., İslam’ın Temel Kavramları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 308-309.

⁵⁰ **Armutak**, İslam Dini, s. 58. Ayrıca bkz., **Yiğit**, Yaşar, Hayvan Hakları, <http://www2.diyadinet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazProjeleri/Hayvan%20Haklar%C4%B1.pdf>, erişim tarihi: 02.11.2015.

⁵¹ Örneğin, Kur’an’da deve başta olmak üzere koyun, sığır (öküz, buzağı), keçi, domuz, maymun, at, köpek, eşek, bildircin, horoz, karga, kurbağa, balık, yılan, karınca, çekirge, örümcek, arı, sivrisinek gibi hayvanlar çok sık zikredilmiş ve ağırlıklı olarak yer bulmuştur. **Armutak**, İslam Dini, s. 58-59.

⁵² İslâm’da yaratılan her şeye merhamet nazarıyla bakmanın gereği üzerinde durulur ve zulmün, şiddet ve vahşetin yaratılan tüm canlılara karşı yasak olduğu belirtilir. Bkz., **Yiğit**, s. 1-2.

⁵³ Bu hayvan isimleri şöyle sıralanabilir: *Bakara (İnek)*, *En’am (Davar)*, *Nahl (Bal Arısı)*, *Neml (Karınca)*, *Ankebut (Örümcek)*, *Âdiyât (Koşu Atları)*, *Fil (Fil)*.

Kuran içerisinde % 6.14 gibi bir yüzdelik dilime⁵⁴ sahip olması ayrı bir anlam ifade etmektedir⁵⁵.

Her şeyden önce, Kuran’da, insanın yaratılışı ile hayvanın yaratılışının özdeş olduğu görülür⁵⁶. Yine, En’âm sûresi 38 inci âyette “*Ve yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi ümmetlerdir. Biz kitapta hiçbir şeyi noksan bırakmadık, sonra Rab’lerinin huzuruna getirileceklerdir*” ifadesi hayvanların da insanlar gibi sosyal bir yapıya sahip olduklarına, insana çok benzediklerine ve onlara zarar vermenin onların sosyal yapısına da zarar verebileceğine dikkat çekmektedir. Kutsal kitapta hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı, yaratanın sadece insanların değil hayvanların da Allah’ı olduğu özenle vurgulanmaktadır⁵⁷. Ayrıca, Kuran’ın çeşitli Sûrelerinde⁵⁸ yüce yaratan tarafından yaratılan hayvanların insanların ihtiyaçları için yaratıldığı belirtilmiş ve hayvanların tüketilmesi noktasında insanoğluna kaygısızca davranmaması ve ihtiyacından fazlasını tüketmemesi emredilmiştir.

Burada, üzerinde durulması gereken hassas konulardan biri de *kurban* meselesidir. Bugün, bazı çevrelerce vahşet olarak ifade edilen kurban ibadetine ilişkin olarak Kuran’daki düzenlemelerden ilki, Kevser Sûresi’nin 2 nci âyeti olup “*Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver*” şeklindedir. Diğer hükümler ise, Hac Suresinin 30, 34, 36 ve 37 inci âyetleridir. Bu âyetlere göre, “*...Size haram olduğu bildirilenden başka bütün hayvanlar helal kılınmıştır* (Hac Sûresi 30). “*Ve Biz, bütün ümmetler için (kurban konusunda aynı) usulleri tayin ettik ki onlara, (Allah’ın) rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine Allah’ın İsmi’ni zikretsınler (Allah’ın İsmi ile kurbanları kessınler)*. (Hac Sûresi 34). “*Biz o kurbanlık deve ve sığırları sizin için*

⁵⁴ Bu oranın belirlenmesinde, Yunus Sûresi dikkate alınmamış, bu sûrenin adının Yûnus Peygamber’den geldiği düşünülerek bu sûre değerlendirme dışı bırakılmıştır. **Armutak**, İslam Dini, s. 59.

⁵⁵ **Armutak**, İslam Dini, s. 59.

⁵⁶ Nûr Sûresi 45 inci âyete göre, “*Allah bütün hayvanları sudan yarattı. Aralarında karnı üstünde sürünenler; iki ayaküstünde yürüyenler, dört ayaküstünde yürüyenler var. Allah dilediğini yaratır; çünkü her şeye gücü yeter*”. Nahl Sûresi’nin 4 üncü âyetinde ise insanın yaratılışının bir damla sudan olduğu ifade edilmiştir. Fûrkan Sûresi 54 üncü âyette ise “*Ve o Kerim yaratıcı insanı sudan yaratmıştır*” ifadeleriyle bu özdeş yaratılışa işaret edilmiştir. Bkz., http://www.kuranmeali.org/24/nur_suresi/45.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx; http://www.kuranmeali.org/16/nahl_suresi/4.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx; http://www.kuranmeali.org/25/furkan_suresi/54.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁵⁷ **Armutak**, İslam Dini, s. 59; **Savaş/ Yurtman/ Tölü**, s. 55.

⁵⁸ Bkz., Maide Sûresi 3 üncü âyet; Bakara Sûresi 173 üncü âyet ve E’nam Sûresi, 118, 119, 121, 142, 146 ncı âyetler (<http://www.kuranmeali.org/>, erişim tarihi: 27.3.2016).

Allah’ın alametlerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. O halde, ön ayaklarının biri bağlı halde keserken üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin. Kanaat edip istemeyene de, isteyene de yedirin. Böylece onları sizin emrinize verdik ki şükredesiniz. (Hac Sûresi 36). “...Elbette onların ne etleri ne kanları Allah’a ermez” (Hac Sûresi 37)⁵⁹.

Bahsi geçen ayetlerde kurban kesmenin bir dinî ritüel olmadığı, batıl dinlerdeki gibi Allah’a bir hediye olarak değil hayvanın canını almaktan öte insanın beslenme ihtiyacı için belli kurallar çerçevesinde yapılması gereken bir ibadet olduğu görülmektedir. Yine, kurbanla ilgili olarak hac ibadeti boyunca avlanmak, yani hayvan canına kıymak yasaklanmıştır⁶⁰. Âyette, Hac’da iken avlanma kesin olarak yasaklanmıştır ve avlanarak hayvanın canına kıyanlara cezalar öngörülmüştür. Bu düzenleme, hac ibadetinin süresi ile sınırlı olsa da, hayvan hakları bakımından çok önemli bir korumadır⁶¹.

Hayvanlarla ilgili olarak Mü’minûn Sûresinin 21 ila 30 uncu âyetlerinde Nuh Tufanı’dan bahsedilmektedir. Bu âyetlerde, hayvanların, insanların gereksinimleri için yaratıldıkları ifade edilmektedir. Yine, Yasin Sûresinin 71, 72 ve 73 üncü âyetlerinde hayvanların insanlar için yaratıldığı bildirilmektedir⁶². Nahl sûresinde ise, insanların hayvanlardan yaralanması ve hayvanların insan için taşıdığı değerden bahsedilmektedir (Nahl Sûresi 80 inci âyet)⁶³. Keyf sûresi 18 ila 21 inci âyetlerde köpekten bahsedilmekte ve köpeğin sadık bir dost, iyi bir arkadaş olarak yüceltildiği görülmektedir⁶⁴. Ayrıca, A’râf

⁵⁹ Bkz., <http://www.kuranmeali.org/kuran/hacc-suresi>, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁶⁰ Bkz., Maide Sûresi 1 inci âyet, http://www.kuranmeali.org/5/maide_suresi/, erişim tarihi: 27.3.2016. Kurban konusunda ilk emir alan İbraniogulları, zaman içerisinde kurban geleneklerini terk etmişlerdir. Ancak, günümüzde, mezbahalardaki kesimlerde çoğunlukla yine eski yöntemleri kullanılmaktadır. Son derece kanlı olan bu kesim yöntemi, Yahudi toplumundan bile eleştiriler gelmektedir. Hristiyan toplumlarında ise, Hz. İsa’nın kendisini insanlar için kanlı bir şekilde çarmıhta kurban etmesi, din adamlarınca başka kanlı kurban gerektirmediğine gerekçe gösterilmiş ve hayvan kurban etme geleneği tümüyle terkedilmiştir. Bkz., **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 53.

⁶¹ **Armutak**, İslam Dini, s. 61; **Kılıç**, s. 96-97.

⁶² <http://www.kuranmeali.org/kuran/muminun-suresi>; <http://www.kuranmeali.org/kuran/yasin-suresi>, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁶³ <http://www.kuranmeali.org/kuran/nahl-suresi>; aynı yönde bkz., El En’âm Sûresi, 143, 144, 145 inci âyetler. Bkz., <http://www.kuranmeali.org/kuran/enam-suresi>, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁶⁴ **Armutak**, İslam Dini, s. 62. Ancak, Kuran’da hayvanlardan her zaman iyi bahsedilmemektedir. Zaman zaman hayvanların iyi olduğu gibi kötü benzetmeler için araç olarak kullanıldığı âyetler de vardır. Bkz., Maide sûresi 60 inci âyet; Bakara sûresi 65 inci âyet; Lokman sûresi 19 uncu âyet; A’râf sûresi 177 inci âyet (<http://www.kuranmeali.org>, erişim tarihi: 27.3.2016). Benzer şekilde, Tevrat’ta, Zebur ve İncil’de yılanın kötülük simgesi olarak ifade

Sûresi 73-80, Hûd Sûresi 64-68 ile İsrâ Sûresi 59 uncu âyet, Allah'ın bir kavime mucize olarak gönderdiği ve kötülük edilmemesini emrettiği devenin öldürülüşü üzerine, o kavimin Allah tarafından cezalandırıldığının anlatıldığı âyetlerdir.

Kuran'da geçen hayvan hakları ile ilgili en önemli ifadelerden biri de Şems Sûresi 13 ila 15 inci âyetlerdir. Buna göre, *“Allah'ın peygamberi demişti ki: Allah'ın dışı devesini bırakın, su içmesine ilişmeyin. O'nu yalanladılar ve ayaklarını kesip deveyi öldürdüler. Rableri bu suçlarından dolayı onları helâk etti; orayı yerle bir etti. O, bu işin sonundan korkmaz”*⁶⁵. Tâhâ Sûresinin 18 inci âyetinde ise, Hz. Musa'nın çobanlık yapmasından ve koyunlarının karnını doyurma kaygısı duymasından bahsedilirken bir peygamberin hayvanları için endişelendiği ifade edilerek hayvana açıkça kıymet atfedilmektedir⁶⁶. Yine, Nahl Sûresinin 5, 6, 7 ve 8 inci âyetlerinde hayvanların insanların faydası için yaratıldığı izah edilmiş; aynı Sûrenin 66 ncı âyetinde aynı konu başka bir örnekle tekrarlanmıştır⁶⁷. Âdiyat Sûresi'nin 1 inci ve 2 inci âyetlerinde atların güzelliğinden bahsedilmekte Sâd Sûresinde de Süleyman Peygamberin hayvan sevgisi, *“Hani bir akşam O'na çok güzel atlar getirilmişti. Dedi ki ben bu güzel şeyleri Rabbimi anarak severim. Gün perdeleninceye kadar onları seyretmiş; çevirin onları demişti. Ve onların bacaklarını boyunlarını silip okşamaya başlamıştı”* ifadeleri ile vurgulanmaktadır. Son olarak Neml Sûresinin 27 inci âyetinde Süleyman Peygamberin karıncalarla ve kuşlarla aynı dili konuşabildiğinden bahsedilerek onlara olan yakınlığı anlatılmaktadır⁶⁸.

Özetle Allah, Kuran'da, tüm hayvanları, kendisine en yakın varlık olarak bildirdiği insanın çıkarı için yarattığını defalarca dile getirmiş; hayvan hakları ve hayvan refahı yönünden insanlara çeşitli mükellefiyetler yüklemiştir. Özellikle, Kuran'da hayvanların insanlar gibi sosyal topluluklar hâlinde yaşadıkları için nedensiz öldürülmelerini yasaklayan ifadeler dikkat çekicidir. Ayrıca, insana her alanda yardımcı oldukları bildirilen hayvanlara

edildiği; domuz, maymun gibi hayvanların kötü hayvanlar olarak anıldığı görülür. Bkz., **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 42-43, 49; **Kılıç**, s. 98-99.

⁶⁵ Aynı olay Şûarâ Sûresinin 155 inci âyetinde de ifade bulunmaktadır. Bkz., <http://www.kuran-meali.org/kuran/suara-suresi>, erişim tarihi: 27.3.2016. Ayrıca bkz., **Armutak**, İslam Dini, s. 62.

⁶⁶ **Armutak**, İslam Dini, s. 62.

⁶⁷ Nâziat Suresi 33 üncü âyetinde de Allah'ın yeryüzünü insan ve onun hayvanlarının yararlanması için yarattığı ifade edilmektedir. Bkz., http://www.kuranmeali.org/79/naziat_suresi/33.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁶⁸ Bkz., <http://www.kuranmeali.org/kuran/neml-suresi/>, erişim tarihi: 27.3.2016.

karşı merhamet duyulması ve onlara acı çektirilmemesi çeşitli hükümlerle ortaya konulmuştur⁶⁹.

B) YAHUDİLİK VE HRİSTİYANLIK BAKIMINDAN

İslamiyet’ten farklı olarak Yahudilik ve Hristiyanlık, aynı coğrafyada ama farklı tarihi dönem ve koşullarda doğup büyüyen diğer büyük tek tanrılı dinlerdir. Bu dinler, Ortadoğu’da doğmuş ve zamanla tüm dünyaya yayılmışlardır. Birbirinin devamı olma özelliği gösteren bu dinlere bağlı olarak günümüz dünyasında yaklaşık iki milyara yakın insan yaşamaktadır. Kuran gibi Yahudi ve Hristiyan dininin kutsal kitapları olan Tevrat⁷⁰, Zebur ve İncil⁷¹’de farklı hayvan türlerinden oldukça fazla söz edildiği görülmektedir⁷².

Tevrat’ın Tekvin bölümünde en dikkate değer nokta, Allah’ın, insandan yeryüzünde hareket eden canlı her şeye hükmetmesini istemesi, insanlara sadece sebze ve meyve yemesini bildirmesi ve hayvanların insan için henüz bir besin kaynağı olarak önerilmemesidir. Ancak, Tekvin 9’da Nuh Tufanından sonra Allah, dünya üzerinde yer alan tüm canlıların, hayvan ya da bitkilerin tufandan sonra tümüyle insanın kontrolüne bırakıldığını, daha önce yalnızca meyve ve sebze tüketmesine izin verilen (vejetaryen) insanların, artık hareket eden her hayvanı besin maddesi olarak tüketebileceği belirtilmiştir. Ancak,

⁶⁹ **Armutak**, İslam Dini, s. 64. Ancak, Kuran’da hayvan ile insan arasındaki yaradılışla başlayan eşitlik ve hayvanları koruyan ve gözeten felsefe ne yazık ki, insan merkezci yaklaşımlar sebebiyle terk edilmiş, hayvanların sadece insan için yaratıldığı mantığıyla hayvanlar aleyhine değişmiştir. Bunun sonucu olarak, insanlar yaratılarda yaratana görmeyi, bu sebeple yaratılanı, koşulsuz sevmeleri ve onu korumaları gerektiğini unutmuşlardır.

⁷⁰ Zebur’a kaynaklık eden tek tanrılı dinlere ait en eski kitap Yahudi dinine ait Tevrat (Tora)’tır. Tevrat’a *Eski Antlaşma* ya da *Ahd-i Atik* adı da verilir. Tevrat, *kanun* anlamına gelen İbranice “*Tora*” sözcüğünün Arapça hâlidir. Tevrat, üç bölümden oluşur. İlk bölüm Hz. Musa’nın beş kitabından şekillenmiştir ve gerçek Tevrat bu bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümler; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tensiye adlarını taşır. Eski Antlaşma’nın ikinci bölümü “Peygamberler’in Kitapları” olarak adlandırılır ve yirmi bir kitaptan oluşmuştur. Üçüncü bölüm olan “Ketubim” ise on iki kitaptan meydana gelir. Bunlardan biri de Hz. Davud’a indirilen Zebur (Mezmurlar)’dur. Bu on iki kitabın daha çok tarih, efsane, şiir ve atasözü gibi metinlerden oluştuğu söylenebilir. Hz. Davud’a Allah tarafından gönderildiğine inanılan ve Eski Antlaşma’nın içinde yer alan Zebur (Mezmurlar) ise, 150 kutsal şiir (mezmur)’den oluşmuştur. Bkz., **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 40.

⁷¹ Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil, *müjde* anlamına gelir. Altmış aşkın İncil varsa da Katolik Kilisesi bunlardan dördünü kabul etmiştir. Bunlar, *Matta*, *Markos*, *Luka* ve *Yuhanna*’dır. Bu İncillerin dördü birden “Evangile” adıyla anılır. Bu dört kitaba “Peygamberlerin İşleri” ile “Aziz Pavlus’a ait yirmi bir mektup ve “Aziz Yuhanna’nın Vahyi” bölümlerinin de eklenmesiyle kutsal kitap “Yeni Antlaşma” ya da “Ahd-i Cedit” adını alır ve toplam yirmi yedi kutsal metinden oluşur. Bkz., **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 40.

⁷² **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 39.

etin kandan arındırılarak tüketilmesi şarttır⁷³.

Hiz. Davut'a inmiş olan kutsal kitap Zebur (Mezmurlar)'da ise Tevrat'ın aksine daha seyrek hayvan portreleriyle karşılaşılır. Zebur'da, dünyanın ve üzerindeki tüm canlıların, bu arada hayvanların da denetiminin insana bırakıldığına işaret edilmekte⁷⁴, belirli semboller yüklenen hayvanlar, aslında hayatın çeşitli tehlikelerini simgelemektedirler⁷⁵. Ayrıca, kurban edilecek hayvanlara Allah'ın hiçbir gereksinimi olmadığı belirtilerek insanların sadece kurban keserek kendilerini affettiremeyecekleri bildirilir⁷⁶.

İncil, Allah'ın insanları kendi suretinde yarattığını ve insanların, hayvanlar da dâhil, doğal kaynakları kendi amaçları için kullanmakta olduğunu vurgulamaktadır. Hristiyan düşünürler, hayvanların akıl yürütme yetisinden yoksun olduklarını ileri sürerek, hayvanları, insanlara göre daha alt seviyede görmüşlerdir. Hristiyan toplumu gibi Yahudi toplumunda da hayvanların insanlara göre daha alt seviyede olduğu kabul edilse de, Yahudi dini, hayvanlara verilen acının azaltılması veya en aza indirilmesi konusuna Hristiyanlardan daha çok önem vermektedir. Yahudi dinine göre Allah'ın bütün yarattıkları merhameti hak etmektedir⁷⁷.

Nihayet, en esaslı noktaları itibarıyla bu kitaplarda geçen hayvanlarla ilgili ifadeler şu şekilde özetlenebilir: Hayvanlar, insana, Allah tarafından verilen değeri gösterdikleri gibi aynı zamanda Allah'ın yaratıcı gücünün göstergesidirler. Hayvanlar belli kurallarla kurban ve besin materyalidirler. Hayvanlar saflık ve temizliği ifade ederler. Hayvanlar insanın yardımcısı ve dostudur. Buradan hareketle, Yahudiliğin ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarında özetle vurgulanan, hayvanların farklı renk ve biçimlerde tür ve ırklar şeklinde yaratıldıkları, insan kadar olmasalar bile Allah tarafından sevildikleri ve Nuh Tufanı örneğinde olduğu gibi korunduklarıdır. Hayvanlar, insana, tarım,

⁷³ **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 43-44.

⁷⁴ Bkz., Zebur, Mezmurlar 8/7-8-9, (<http://incil.info/kitap/Mezmurlar/+8> , erişim tarihi: 4.4.2016).

⁷⁵ Bkz., Zebur, Mezmurlar 22/20-21 (<http://incil.info/kitap/psa/22>, erişim tarihi: 4.4.2016). Ayrıca bkz., **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 48.

⁷⁶ Bkz., Zebur, Mezmurlar 50/9-13 (<http://incil.info/kitap/psa/50>, erişim tarihi: 4.4.2016). Kurban meselesi, Mezmurlar 69/30-31'de yeniden ele alınır ve çok kurban kesen zengin insanlardan belki de hiç kurban kesemeyen, fakir ama kendisine şükran duyan insanlara çok daha yakın bir Allah'tan bahsedilmektedir. Bkz., <http://incil.info/kitap/psa/69>, erişim tarihi: 4.4.2016). **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 48.

⁷⁷ **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 53.

besin, av, savaş, bekçilik, taşımacılık konularında yardım ederek kaynak oluşturmaktadırlar ve insanın yönetimine bırakılmışlardır⁷⁸.

IV. HAYVAN HAKLARI FİKRİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında hayvan haklarının ve çevre bilincinin oluşması uzun bir zaman dilimine yayılarak çeşitli evrelerden geçmiştir. İnsanlık tarihinin ilk evresinde, insan, ancak çevresinin farkına varabilmiş, doğayı tanıma, doğaya ayak uydurma çabasında olmuştur. Bu ilk aşamada insan, doğanın bir parçası olarak doğayla uyum içinde yaşamak mecburiyetinde kalmıştır⁷⁹. İkinci evrede ise, insan ve çevre ilişkilerinin yıkıcı etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu evrede, insan, doğayı egemenlik altına alma ya da doğayı değiştirme çabasıdadır. Esasen, doğal çevrenin tahribatının köklerini, binlerce yıl öncesine giden bir geçmişte bulmak olanaklıdır. *Polis* adı verilen Antik Yunan kentlerindeki hava ve su kirliliği, çevre sorunlarına gösterilebilecek ilk örnekler arasındadır. Roma hamamlarında yakılan tonlarca odunun neden olduğu orman tahribatı ve zamanla orman varlığının azalmaya yüz tutması, insanlığın doğal çevreyle ilişkisinde ne denli düşüncesiz davrandığını göstermektedir. Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında işgal edilen toprakların tuzlanarak tarım yapılmasının engellenmesi ise çevre ve insan ilişkilerindeki acımasızlığın geçmişteki boyutlarını ortaya koyuyor ve ilk bilinçli gerçekleştirilen çevre kirliliğinin örnekleri olarak anılıyor⁸⁰. Üçüncü evre, insanın kendisi ile çevre ilişkilerinde çevre sorunlarının ve bu sorunların neden olduğu yıkımın boyutlarının farkına vardığı aşamadır. Bu önemli evrede, insanlık çevre bilincini kazanmış ve çevrenin önemini farkına varmaya başlamıştır. 1972’de Stockholm’de yapılan “İnsan ve Çevre Konferansı”, çevre bilincinin evrensel tohumlarının atılması açısından en duyarlı toplantı olarak ifade edilebilir. Stockholm Konferansı’nın da

⁷⁸ **Armutak**, Yahudi ve Hristiyan Dini, s. 51-52.

⁷⁹ İnsanın, mağaralarda toplu olarak yaşama ya da vahşi hayvanlardan korunmak için toplu olarak dolaşma gibi davranışları, doğayı tanıma ve yaşamak için doğaya ayak uydurma aşamasında ortaya çıkmış kültürlerdir. Bkz., **Ertan**, s. 395.

⁸⁰ Bugün hâlâ kimilerinin inatla savunduğu “çevre insan içindir” anlayışı, insanın çevreyle ilişkilerinde geçirdiği ikinci evrenin günümüze yansımından başka bir şey değildir. İnsanın, doğal çevre ile kendi yarattığı yapay çevreyi ayırmaya başladığı ya da yapay çevrenin doğal olandan farklılaştığı bu evrede, insanın doğa ile onu kontrol altına almak için acımasızca savaştığı söylenebilir. **Ertan**, s. 395; **Özgür**, Makale 1, s. 10. Ancak bu dönemde bile, Babil’de, M.Ö. 1900’de ormanların ve Eski Mısır’da M.Ö. 1370’de doğal kaynakların korunmasına ilişkin hukukî düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. Bkz., **Abanoz**, Nejla, Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/242/255.pdf, (erişim tarihi: 16.04.2015), s. 6.

katkılarıyla çevre bilinçlenmesi konusunda günümüze gelinceye kadar önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun “Sürdürülebilir Kalkınma Raporu” ile “Rio Zirvesi”nin de anılması gerekir⁸¹.

Dördüncü evre, çevre bilinçlenmesini izleyen ve bu bilincin oldukça geliştiği son evre olarak ifade edilebilir. Bu evre, daha çok çevre sorunlarının nedenlerinin aranmaya başlanması ve bunlara çözüm yolları bulmaya dönük çabaları içerir. Bu son aşamada, insanın çevrenin bir parçası olduğunun anlaşılması ve insan merkezci yaklaşımların terk edilmeye başlanması söz konusudur. Etik olarak ifade bulan düşüncelerin⁸² hukuksal düzenlemelere konu olmaya başlaması ile “çevre hukuku⁸³”, “çevre hakkı”, “hayvan hakları” gibi yaklaşımların bu son aşamada ortaya çıktığı söylenebilir⁸⁴. İnsanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakları olduğuna ilişkin düşüncelerin sonucu olarak çevre hukuku gelişmiştir.

Çevre hakkını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne dayandıran görüşlere göre ise çevre hakkı, Bildirge’nin *Giriş* bölümündeki “gereksinimleri karşılama özgürlüğü” ile “daha geniş bir özgürlük ortamında, insanların toplumsal gereksinimlerinin sağlanması ve daha iyi yaşam ölçünlerine kavuşturulması” gibi temel ilkelere dayanır. Şüphesiz, belirli bir yaşamışlığın kazanımı olan haklar, toplumsal gelişmeye paralel olarak boyut kazanacaklar, eskilerinin yanına veya yerine yeni kuşak haklar eklenecektir. Ayrıca bu gelişme, yeni kavramlara, hatta içerik değişikliklerine yol açacaktır. Bu çerçevede, yalnızca insanların değil, insan dışındaki canlı varlıkların ve özellikle hayvanların hakları olduğu savunulmaktadır. Bu görüşler doğrultusunda yeni yaklaşımlar, hukuksal düzenlemelerde yer bulmaya

⁸¹ Ertan, s. 395-396.

⁸² Singer, Practical Ethics, s. 1 vd.

⁸³ İnsan ve çevre ilişkilerinin son aşamasına gelindiğinde, hiç ifade bulmayan yeni etik değerlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yeni etik değerler ve bu değerlerin hukuksal düzenlemelere konu olması ile insan ve çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Bu son aşamada, insanın doğal ve yapay çevresini oluşturan bileşenleri koruyan, geliştiren ve hukuksal durumlarını düzenleyen bir hukuk dalı olarak çevre hukuku ortaya çıkmıştır. Bkz., Ertan, s. 396. Çevre hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Güneş, M. Ahmet, Çevre Hukuku, İstanbul 2015; Ertan, Şeref, Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku, 2. Baskı, İzmir 2012; Alca, Suzan Süheyla, Kent-Çevre-Hukuk, İstanbul 2011. Ayrıca bkz., Singer, Practical Ethics, s. 264 vd.

⁸⁴ Ertan, s. 396; Crowe, Jonathan, Levinasian Ethics And Animal Rights, Windsor Yearbook Of Access to Justice, Vol. 26, No. 2, 2008, pp. 313-328, 320 ff.

başlamıştır⁸⁵. Bu aşamada, insan merkezci ve ayırımcı bakış açısı terk edilmeye başlanmıştır. Artık beyazlar için siyahların, erkekler için kadınların yok sayılmayacağı gerçeği gibi insanlar için de hayvanların yok sayılmasından vazgeçilmesi gerektiği savunulur olmuştur. Bir insanın yaşaması, o insanın çıkarına olduğu için hak doğuruyorsa, hayvanın yaşaması da o hayvanın çıkarına olduğu için hak doğurmak zorundadır. Bir insanın yaşam isteği, bir hayvanın yaşam isteğinden farklı değildir⁸⁶. Hayvanlar dünya için çok önemli bir değere sahiptirler⁸⁷. Hayvanların dünya için olduğu kadar insanlar için de özel bir değeri olduğuna göre hayvan haklarının insan haklarının bir görünümü ve uzantısı olduğu savunulabilir⁸⁸. Hayvan hakları savunucularına göre, insan-hayvan ilişkilerini düzenleyerek insan-çevre ilişkilerinde yeni bir düzen kurmak gerekmektedir. Yeni bir düzen kurulmak isteniyorsa, doğal çevreye saygı ile hayvan hakları düşüncesi de, insan merkezli insan hakları düşüncesi gibi, pozitif hukuka yansıtılmalıdır⁸⁹. Bir insan için insan hakları ne kadar anlamlı ve gerekliyse, doğal dengeye ve insan-çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine gereksinimi olan bir hayvan için hayvan hakları da o kadar anlamlı ve gereklidir⁹⁰.

⁸⁵ Ertan, s. 396.

⁸⁶ Ertan, s. 402; Kılıç, s. 103-104; Özgür, Makale 1, 12. Hayvan haklarının varlık sebebi olan çıkar teorisi hakkında bilgi için bkz., Singer, Practical Ethics, s. 48 vd.; Regan, Tom, The Case for Animal Rights, Berkeley Los Angeles 2004, s. 13. Regan’a göre, “Acısız bile olsa hayvanları öldürmek yanlıştır, çünkü onlar yaşamın öznesidirler. Yani, hayvanları öldürmek onlara işkence etmek kadar yanlıştır, onlar yaşamın öznelere olarak aslı bir değere sahiptir. Hayvanlar bazı amaçları tatmin etmek için basit birer araç olarak görülemezler. Onların her türlü fayda düşüncesinin ötesinde bir değeri vardır”. Bkz., Doğan, s. 39; Charlton/ Coe/ Francione, <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR>, erişim tarihi: 16.04.2015; Fufeld, p. 256. Ancak, Francione ve Regan’ın yalnızca bir yaşından büyük memeliler için hayvan hakları savunmasında bulunmalarının eleştirisi için bkz., Wise, p. 49-50.

⁸⁷ Kılıç, s. 105. Bu yüzden, insan, hayvanların mümkün olduğunca bilimsel bulgular neticesinde tanımlanan biyolojilerinin öngördüğü şekilde yaşamlarını sürdürmelerini sağlama yükümlülüğü altındadır. Bkz., Savaş/ Yurtman/ Tölü, s. 56.

⁸⁸ İnsanlar gibi hayvanlar da saygıyı, itibar gösterilmesini hak ederler, menfaatleri doğrultusunda şekillenen haklara sahiptirler. Ancak, insan haklarının bir görünümü ve uzantısı olan hayvan hakları insan hakları ile özdeş değildir. Bkz., Deckha, Maneesha, Animal Justice, Cultural Justice: A Posthumanist Response To Cultural Rights In Animals, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp.189-229, p.194. Ayrıca bkz., Ertan, s. 401; Kılıç, s. 114 vd. Şüphesiz, hayvan haklarının mutlak olduğu iddia edilemez. Hayvan hakları, tıpkı insan hakları gibi sınırlıdır ve başka bir insan veya hayvanın çıkarlarıyla çatışabilir ve çatıştığı anda da kısıtlanabilir. Bkz., Özgür, Makale 1, s. 12.

⁸⁹ Kılıç, s. 119; Adams, p. 42.

⁹⁰ Ertan, s. 402; Kılıç, s. 105-106. Zira, Baker’e göre, “...bitkilere ve hayvanlara revâ görülen muamele, uygarlıklar düzleminden bakıldığında, insanlar arasındaki ilişkilerin de kriteridir.” Ulus Baker hakkında bkz., https://tr.wikipedia.org/wiki/Ulus_Baker, erişim tarihi: 16.04.2015.

Hayvan haklarının gelişmesi ile bağlantılı bir kavram olarak burada zikredilmesi gereken hususlardan birisi de hayvan gönenci (refahı) dır. Zira, hayvan hakları hareketi, temelini hayvan gönencinden alır. Gerçekten, tarihsel süreçte hayvan haklarından önce hayvan gönencine ilişkin düzenlemeler dikkat çekmektedir⁹¹. Gönenc kelimesi, yabancı dildeki “welfare” kelimesinin karşılığı olarak “iyi halde olmak, mutlu olmak” anlamlarına gelir. Bu bakımdan hayvan gönenci, hayvanların sadece kendi doğal çevrelerinde uyum içerisinde tam bir zihinsel ve fiziksel sağlık durumunda bulunmaları⁹² olarak tanımlanabilir⁹³. 1960 sonrası bilimsel değerlendirmelerde, hayvanların

hi: 4.4.2016. Aynı şekilde, insanlar birbirlerine karşı olan şefkat ve sorumluluk duygularını hayvanları severek, onlara bakarak geliştirirler. Bir çocuk hayvanlara kötü muamele ederse, o büyüdüğünde muhtemelen insanlara da kötü muamele edecektir. Fakat hayvanlara karşı nazik davranmayı öğrenmiş bir çocuk, bir yetişkin olarak insanlara karşı da nazik olacaktır. Bkz., **Doğan**, s. 33.

⁹¹ Örneğin, Avrupa Birliği açısından hayvan gönenci büyük önem arz etmektedir. Amsterdam Antlaşması ile Avrupa Topluluklarını kuran antlaşmaya eklenen Hayvanların Korunması ve Hayvan Refahı Protokolü doğrultusunda Topluluk ve Üye Devletler, tarım, ulaştırma, araştırma, iç pazar gibi uygulama alanlarında hayvan refahı gerekliliklerinin gözetileceği konusunda mutabık kalmışlardır. **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı**, Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı, Ankara 2011, s. 2. Ayrıca bkz., **Savaş/Yurtman/ Tölü**, s. 57 vd.; **Antalyalı**, Ahmet A., Avrupa Birliği ve Türkiye’de Hayvan Refahı Uygulamaları, <http://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/IDARI%20ISLER/uzmanlik%20Tezleri/AhmetAntalyali.pdf>, erişim tarihi:16.04.2015; **Abanoz**, s. 11-12; **Ergün**, Refah, s. 56 vd.

⁹² Hayvan gönencine aykırı olarak, yakın zamana kadar süt inekleri bağlı sistemde kapalı ve kalabalık ahırlarda barındırılmaktaydılar. Atlar haftanın altı günü yoğun tempoda çalıştırılmakta yedinci gününde kapalı bir ortamda bakılmaktaydılar. Ayrıca diğer çiftlik hayvanları da kış dönemi boyunca kötü hava şartlarında barındırılmakta ve ancak hayatta kalacak kadar yiyecek verilerek bakılmaktaydı. Hayvanat bahçelerindeki yabancı hayvanlar bakıcılar tarafından uygun olmayan kafeslerde tutulmaktaydı. Hayvanlar genellikle uygun olmayan sosyal çevrelerde bulunmakta, bazen çok geniş gruplarda, bazen çok küçük gruplarda yaşamak zorundaydılar. Tüm bunlar, hayvanlarda olumsuz davranışların ortaya çıkmasına ve gönence ilişkin tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bkz., **Antalyalı**, s. 3-4.

⁹³ Duyguyu temele yerleştiren bir yaklaşımla hayvan gönenci acı, korku, açlık ve susuzluk gibi olumsuz durumlara indirgenebilir. Konfor, rahatlık ve sosyal etkilemeler gibi pozitif durumlarda düzeltilebileceği için bilimin görevi, hayvanların bu tür yaşamlarını araştırıp anlamak ve ona göre gönence uygun çözüm üretmek olmalıdır. 1970’lerde hayvanların davranış ve tercihlerini belirlemek amacıyla çeşitli ortamlarda yapılan araştırmalar da bunu doğrulamakta; hayvanların yaşamlarını daha korkusuz, sıkıntısız, az acı veren ortamlarda geçirmek istediklerini ortaya koymaktadır. Bilim adamları, bazı hayvanların duyguları yaşadığına; yaşam koşulları kötü ise acı ve ıstırap çektiğine, iyi koşullarda ise mutlu olduklarına inanmaktadır. Acı ve mutluluk, insan davranışları açısından ele alındığında etik kararların verilmesinde önemli kriterler olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde hayvanların değerlendirilmesinde de acı ve mutluluk hayvanlarla ilgili etik değerlendirmelerde önemli kriterler olmalıdır. Bkz., **Yaşar, Aşkın/ Yerlikaya**, Halis, Hayvan Gönenci-Veteriner Hekimliği İlişkisi Ve Avrupa Birliğindeki Yasal Düzenlemeler Üzerine Bir Araştırma, Veteriner Bilimleri Dergisi, C. 20, S. 4, 2004, 17-24, s. 18, 19.

mutluluk ve acı kapasitelerinin onların gönençlerinde merkezî bir nokta olduğu kabul edilmiştir. Ne sağlık, ne stres ne de fiziksel çevre uygunluğu ya da yeterliliği hayvanların iyi bir gönençe sahip olduğu anlamına gelmez. Gönenç, hayvanın nasıl hissettiğine bağlıdır⁹⁴. Hayvan gönençi sorunu, 1960’lı yılların başından beri tartışılmış, bu tartışmaların olumlu etkisiyle “Hayvan Hakları Evrensel Bildirisi” kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, insanın, yaratılanların en yücresi olarak yeryüzündeki bütün nimetlerden sınırsız biçimde yararlanması gerektiği yönündeki yaklaşımlar, zamanla bilimsel buluşlar ve gelişmeler ışığında geçerliliğini yitirmiştir. Son yıllardaki bu bilinçlenmenin bir sonucu olarak insan ve çevre ilişkilerinin yeniden tanımlanması bir mecburiyet hâline gelmiştir. Bu aşamada insan, çevre ile ilişkilerini yeniden ele almak ve hukuksal süreçleri yeniden düzenlemek zorunda kalmış, bu yeni etik yaklaşımların pozitif hukuk normlarına dönüştürülmesi zorunlu hâle gelmiştir⁹⁵.

⁹⁴ Yaşar/ Yerlikaya, s. 17-18; Özgür, Atilla, Hayvan Gönenci Açısından Türkiye’de Veteriner Hekimlik İle İlgili Mevzuatın Değerlendirilmesi, <http://www.veteriner.org.tr/files/dergi/cilt78sayi1/mevzuat.pdf>, erişim Tarihi: 30.10.2015, s. 45-46. Ayrıca bkz., **Avrupa Birliği Bakanlıı Tarım Ve Balıkçılık Başkanlıı**, s. 3 vd.; **Antalyalı**, s. 17 vd.

⁹⁵ 1970’de Amerikan Orman Yönetimi, Nevada Dağları’ndaki vadilerden birisinin imara açılması için Walt Disney şirketine izin vermiştir. Şirket, söz konusu yere milyonlarca dolarlık yatırım yaparak eğlence ve oyun merkezleri inşa etmek amacındadır. Bu inşaat sürecince vadideki ağaçların kesilmesi, doğal hayatın yok edilmesi söz konusu olunca, Orman Yönetimi’nin verdiği iznin iptali için dava açılır. Mahkeme, dava açan Sierra Kulübünün talebini, davada taraf görmediği için reddeder. Ancak, Sierra Kulübü, bu iptal girişimi üzerine, Profesör Christopher D. Stone’dan mahkemeye sunması için bir rapor hazırlamasını ister. Stone’un raporu, insan dışındaki varlıkların hakları konusunda yazılmış en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Bu çalışması ile Stone, “canlı varlıkların hakları” düşüncesini savunan ilk hukukçu ve düşünürlerden birisi olmuştur. Dava kazanılamamış, ağaçların kesilmesi engellenememiştir. Ancak, Profesör Stone, pozitif hukuk alanında bir kazanım elde edememiş görünse de, zaman içinde Stone’un değerlendirmeleri ve yaklaşımları, hayvan hakları için ilk kıvılcım olarak kabul edilmektedir. Bkz., **Ertan**, s. 399. Ayrıca bkz., **Stone**, Christopher D., Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights for Natural Objects, http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic498371.files/Stone.Trees_Standing.pdf, erişim tarihi: 19.3.2016. Türk Hukukunda bugün hayvanların hukukî statüsüne ilişkin özel bir düzenleme olmadığı gibi bitkilere ilişkin bir özel düzenleme de mevcut değildir. Bu bakımdan, hukuken bitkilerin eşya sayılacağı konusunda, hayvanlardaki tartışmanın aksine bir tereddüt yoktur. Toprağına bağlı olan bitkiler ayrı bir eşya olmayıp asıl olan taşınmazın bütünleyici parçası iken, toprağına bağlı olmayanlar ise taşınır eşya kabul edilirler. Bugünkü anlayış gereğı durum böyle iken; ilerleyen zaman diliminde doğanın ayrı bir kanunun olacağı ve doğayı koruma kanunları çerçevesinde bitkiler için özel hükümlerin konacağı da ifade edilmektedir. Bkz., **Serozan**, Rona, Doğal Çevrenin Özel Hukukun Araçlarıyla Korunmasındaki Yetersizlikler, Prof. Dr. Selim Kaneti’ye Armağan, İstanbul 1996, s. 102-111. s. 109; **Aksoy Dursun**, s. 188.

V. HAYVAN HAKLARININ POZİTİF HUKUKTAKİ GÖRÜNÜMLERİ

A) İLK HUKUKİ DÜZENLEMELER

Hayvanları korumaya yönelik düzenlemelerin kökeni, Antik Çağ'a kadar uzanır⁹⁶. Pisagor⁹⁷, insan dışındaki canlılara da iyi davranmanın bir insanlık görevi olduğunu ifade etmiştir. Şair Bion⁹⁸ ise, “Çocuklar, oyun diye kurbağaya taş atarlar; oysa kurbağa ölür” ifadeleri ile çocuklar tarafından bile olsa hayvanların öldürülmesine karşı tepkisini dile getirmiştir. Kuzey Hindistan'da bulunan Maghada Kralı Budist Asoka, M.Ö. 3 üncü yüzyılda hayvan kesimini, kraliyet avcılığını, insan veya hayvanlara gölge veren ağaçların kesilmesini yasaklamıştır⁹⁹. Bunun dışında, bilinen en eski kanunlar, Mezopotamya kil tabletlerinde bulunmaktadır. Bunlar, Ur-Nammu Kanunları (M.Ö. 2100), Lipit-İştar Kanunu (M.Ö. 900), Eshnunna Kanunları (M.Ö. 1920) ve Hammurabi Kanunları (M.Ö.1728)'dir¹⁰⁰. Roma arenalarındaki acımasız hayvan kıyımlarına karşı Romalılar da hayvanları korumak için çeşitli tepkiler göstermişlerdir. Büyük Pompeius'un düzenlediği fil kıyımının, bir halk ayaklanmasına yol açtığını ve Romalıların fili öldürten generali lanetledikleri rivayet edilmektedir¹⁰¹. Bu örnekler, hayvan sevgisi ve hayvanları koruma bilincinin insanlık tarihi kadar eski bir düşünce olduğuna işaretir.

Hayvanları korumaya yönelik tarihteki ilk kanun, 1641'de o zamanlar İngiliz toprağı iken, şu an Amerika'nın bir eyaleti olan Massachusetts

⁹⁶ **Menteş Güler**, Ayşe/ **Osmanağaoğlu**, Şule, Türkiye'de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi, Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 3, 2009, s. 325-330, s. 323; **Kılıç**, s. 97-98.

⁹⁷ Pisagor, milattan önce, 570-495 yılları arasında yaşamış İyonyalı filozof, matematikçi, “Pisagorculuk” olarak bilinen akımın kurucusudur. Kendisini filozof, yani bilgeliğin dostu olarak adlandıran ilk kişiydi. Pisagor, düşüncelerini yazıya dökmediği için onun hakkında bilinenler öğrencilerinin yazılarında anlatıktıklarıyla sınırlıdır. Pisagor'a atfedilen birçok eser gerçekte onun öğrencilerinin olabilir. Bkz., <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pisagor>, erişim tarihi: 30.3.2016. Ancak, Pisagor'a mal edilen şu ifadelere katılmamak mümkün değildir: “İnsanlar hayvanları öldürdükçe birbirlerini öldürmeye devam edecekler. Gerçekten de cinayet ve ıstırap tohumları ekenler neşe ve sevgi biçemezler.” Bkz., <https://ecotopianetwork.wordpress.com/author/ecotopianetwork/page/9/>, erişim tarihi: 3.4.2016.

⁹⁸ Bion, İskenderiyeli bir şairdir. İzmir yakınlarında Philossa'da doğmuş olup, Theokritos'un çağdaşı ve taklitçisi olarak bilinir. Aşk ve tabiat şiirleriyle, özellikle, Adonis için yazdığı Epitaphios (Adonis'e Ağıt) adlı eseri ile tanınır. Bkz., <http://yunanmitolojisi.blogspot.com/2007/10/antik-yunan-ve-romal-airlyazarlar.html>, erişim tarihi: 30.3.2016.

⁹⁹ **Abanoz**, s. 5.

¹⁰⁰ **Menteş Güler**/ **Osmanağaoğlu**, s. 325; **Kılıç**, s. 95.

¹⁰¹ **Sungurbey**, s. 18-19; **Ertan**, s. 405.

kolonisinde çıkarılmıştır¹⁰². Bu kanundaki hayvanları koruyan hüküm, “Hiç kimse, genellikle insanların yararlandığı bir hayvana kötü davranamaz” şeklindedir¹⁰³. 1780’de Hollanda’da hayvanların sağlık ve refahını korumak için bir kanun çıkarılmış, Almanya’da ise, 1871 Ceza Kanunu ile hayvanlara işkence yapmak ve kötü davranmak yasaklanmıştır. 21 Mart 1933’de Hitler döneminde ise bayıltmadan hayvan kesimi yasaklanmıştır¹⁰⁴.

İlk Hayvanları Koruma Derneği ise 1824’de İngiltere’de kurulmuştur¹⁰⁵. İngiliz Parlamenter William Miller tarafından 1853’de önerilen 4 Ekim Hayvanları Koruma Günü, Türkiye’de de 1936’da kabul edilmiştir. Hayvan hakları savunucusu San Francesco’nun ölüm tarihi olan 4 Ekim, UNESCO tarafından “Hayvanları Koruma Günü” olarak ilân edilmiştir. 20 inci yüzyılın başından itibaren pozitif hukuk düzenlemelerine konu olan hayvan hakları, 21 inci yüzyılda da, insan hakları felsefesi gibi ayrı bir düşünce ve hak sistematigi

¹⁰² İngiltere ve Galler’de ise hayvan hakları ve refahıyla ilgili yasaların düzenlenmesine 1800’lerde başlandı. Ancak, 1822’ye kadar herhangi bir ilerleme kaydedilemedi. 1822’de sığırlara ağır ve acı hissini uyandıracak uygulamaların yasaklanması şeklinde bir kanun çıkarılmıştır. Daha sonra, 1838’de Saksonya’da, 1850’de Fransa’da ve 1866’da New York’ta benzer ve daha güçlü koruma sağlayan kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bkz., **Abanoz**, s. 6; **Kılıç**, s. 106; **Yılmaz**, s. 218.

¹⁰³ Hayvanların korunmasına ilişkin olarak İngiltere’de ilk kanun maddesi, parlamento üyesi Richard Martin’in önerisi ile 1822’de *Martin Kanunu* olarak da bilinen Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Bkz., [https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Martin_\(Irish_politician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Martin_(Irish_politician)), erişim tarihi: 31.3.2016.

¹⁰⁴ **Sungurbey**, s. 18-19; **Ertan**, s. 407; **Yılmaz**, s. 218.

¹⁰⁵ 1863 yılında sivil girişimlerin birinci önceliği, hayvanların acı çekmesine engel olacak hukuki düzenlemelerin yapılması olmuştur. Bu çabaların bir sonucu olarak 1875 “The Victoria Street Society ve Frances Power Cobbe” adlı dernekler kurulmuştur. İngiltere’de başlayan bu girişimler başta ABD ve Almanya olmak üzere, diğer ülkeleri de etkilemiştir. 1875 tarihinde “Society for The Protection of Animal from Vivisection”, 1879 yılında ise “German League Against Scientific Animal Torture” ve 1883’te ise “American Antivivisection Society” gibi dernekler ortaya çıkmıştır. İngiltere’de, Royal Commission’un çalışmaları sayesinde Hayvanlara İnsancıl Davranma Kanunu çıkarılmıştır. **Kılıç**, s. 106; **Ergün**, Yusuf, Hayvan Deneylerinde Etik, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, C. 20, S. 1, 2010, s. 220-235, s. 223. Ayrıca bkz., **Başağaç Gül**, R. Tamay, Hasta Hakları Ve Veteriner Hekimlerin Yasal-Ahlaki Sorumlulukları, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 78, S. 3, 2007, s. 58-62, s. 58. Ne yazık ki, bugün İngiltere’de, sokak hayvanlarıyla mücadeleye ilişkin 1878’de yürürlüğe konulan kanunla kayıt altına alma işlemi zorunlu tutulmuş, ancak uygulamada etkinliğin sağlanamaması nedeniyle bu zorunluluk 1988 yılında ortadan kaldırılmıştır. Son yıllarda benimsenen politikalar sayesinde sokak hayvanları sorunuyla mücadele kapsamında yeni düzenlemeler yapılmıştır. 2005 yılında çıkarılan Kanunla, sokak hayvanlarının toplanması, yerel otoritelerin sorumluluğuna verilmiştir. Toplanan hayvanlar yedi gün boyunca yerel otoriteler tarafından barınaklarda tutulmakta olup, bu süre sonunda sahiplendirilemeyen hayvanlar hayvan refahı kuruluşlarına gönderilmekte ya da bu hayvanlara ötenazi uygulanmaktadır. Ayrıca, sokak hayvanlarının sayısını kontrol altına almak için kısırlaştırma yöntemine başvurulmaktadır. **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 7.

olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmaların, “hak” kavramının gelişimi ve hukukun dinamik niteliğiyle yakın ilgisi bulunmaktadır¹⁰⁶.

B) MODERN HUKUKTAKİ DÜZENLEMELER

1. GLOBAL ÖLÇEKTE

Modern hukuk anlamında Hayvanları Koruma Kanunlarının 1950'lere kadar giden bir geçmişi bulunmaktadır. 1950'lerde Avusturya eyaletlerinde (Kaernten, Öberösterreich ve Burgenland) hayvanları koruyan düzenlemeler olarak çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Ayrıca bu yıllarda, ABD¹⁰⁷, İsviçre¹⁰⁸,

¹⁰⁶ Ertan, s. 407.

¹⁰⁷ Hayvanları koruma hareketi Amerika'da 19 uncu yüzyılda atlara ve çiftlik hayvanlarına işkence sebebiyle ortaya çıkmıştır. Hayvanlarla ilgili ilk kanun çiftlik hayvanlarının taşınması sırasında su ve gıda temin edilmesi ve her yirmi dört saatte bir hayvanlara dört saatlik istirahat verilmesi için çıkarılmıştır. Bundan yaklaşık elli yıl sonra 1955'te ilk kez “İnsanî Kesim Kanunu Tasarısı” ABD Kongresi'ne sunulmuştur. Bkz., **Antalyalı**, s. 5. Yine, ABD'de yaşanan bir takım doğal felaketler evcil hayvanlar hakkında yeni kanunlar çıkarılmasına sebep olmuştur. Örneğin, ülkede yaşanan kasırgalarda insanlara, hayvanlarını evde bırakarak evlerini terk etmeleri söylenmiş, çoğu insan hayvanlarını terk ederek sığınaklarda hayatta kalmış, bir kısmı ise hayvanlarını yalnız bırakmayı reddettiği için trajik sonuçlarla karşılaşmıştır. Bu durum, sosyal ve politik diyaloglar kurulmasına sebebiyet vermiş, bunun sonucu olarak *Evcil Hayvanların Tahliyesi ve Transferi* adı altında yeni bir Kanun çıkarılmış, bu Kanun Başkan Bush tarafından imzalanarak 6 Ekim 2006'da yürürlüğe girmiştir. **Hessler**, p. 31-32.

¹⁰⁸ İsviçre'de bu konudaki düzenleme, sadece omurgalı hayvanların korunması bakımından idarî ve cezaî koruma getiren 16.12.2005 tarihine Hayvanları Koruma Kanunu (Tierschutzgesetz)'dur. Kanun metni için bkz., <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20022103/index.html>, erişim tarihi: 8.3.2016. Ayrıca bkz., **Arıdemir**, s. 327.

Federal Almanya, Avusturya, Hollanda¹⁰⁹ ve İsveç¹¹⁰’te Hayvanları Koruma Kanunlarına rastlanmaktadır¹¹¹. Bunlardan başka, Avrupa Birliği üyesi ülkeler, 13 Aralık 1968 tarihli Uluslararası Tarımda Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması’nı ve 10 Mayıs 1979 tarihli Kesim Hayvanlarının Korunmasına İlişkin Avrupa Anlaşması’nı imzalamışlardır¹¹². Ayrıca, Avrupa Birliği mevzuatında hayvanları koruyucu mevzuat düzenlemeleri, 1968 yılında imzaya açılan 65 no’lu Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ve 1979 yılında imzaya açılan 103 sayılı Ek Protokol, 1976 yılında imzaya açılan 87 no’lu Yetiştirme Amaçlarıyla Muhafaza Edilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi, 1979 yılında imzaya açılan 102 no’lu Kesim Sırasında Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, 1986 yılında imzaya açılan 123 no’lu Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, 1987 yılında imzaya açılan 125 no’lu Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, Mayıs 1999’da yürürlüğe giren

¹⁰⁹ Hollanda’da ilk Hayvanları Koruma Kanunu, 1780 tarihli “*Hayvan Sağlığı ve Refahı Kanunu*” olup bu konuda tarihsel süreçte altı farklı kanun çıkarılmıştır ve bu kanunlardan en sonuncusu 1992 tarihli (aynı adı taşıyan) Kanundur. Tüm bu kanunlaşma süreçlerinde Hollanda Hayvanları Koruma Topluluğu (Dutch Society for the Protection of Animals)’nın büyük gayretleri söz konusudur. Topluluk, gönüllü bir hayvanları koruma organizasyonu olarak 1864’te kurulmuştur. Bugün topluluğun, 200.000’den fazla üyesi ve 65 daimi çalışması mevcuttur. Bkz., https://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Society_for_the_Protection_of_Animals, erişim tarihi: 31.3.2016. Gerçekten Hollanda, hayvan hakları konusunda oldukça iyi gelişme kaydetmiş bir Avrupa ülkesidir. Ülkede, hayvanların parlamentoda temsilini sağlamak ve hayvan haklarına ilgi çekmek üzere hiçbir politik kaygı gütmeyen, ancak diğer partileri bu bakımdan etkilemek isteyen Hayvan Partisi (Party for the Animals-Partij voor de Dieren) Ekim 2002’de kurulmuştur. Parti, şuan temsilciler meclisinde yüz elli koltuktan ikisine, senatodaki ise yetmiş beş koltuktan birine sahiptir. Bkz., https://en.wikipedia.org/wiki/Party_for_the_Animals, erişim tarihi: 31.3.2016. Şüphesiz, hayvanların korunması açısından toplumsal bilincin uyandırılmasını sağlamak sadece kanun yapma ile değil, özellikle hukuk, psikoloji, iktisat, işletme, tıp, fizyoloji ve etik açıdan eğitim almış aktivist kimselerin çabaları ile gerçekleşecektir. ABD’de bu bilincin uyandırılması çabasında olan *hayvan hakları savunma programları* için bkz., Sullivan, Diane M./ Vietzke, Holly/ Coyne, Michael L., Animal Rights Advocacy Programs: Champions For Animal Rights, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 173-193, p. 192-193.

¹¹⁰ İsveç’te Hayvanları Koruma Hukuku ve hareketi hakkında detaylı bilgi için bkz., Striwing, Helena, Animal Law And Animal Rights On The Move In Sweden, Animal Law, Vol. 8, 2002, pp. 93-106, p. 95 vd.

¹¹¹ Bkz., Abanoz, s. 17 vd.; Yılmaz, s. 218; Özgür, Makale 2, s. 32.

¹¹² Ertan, s. 408. Ayrıca bkz., Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı, s. 3 vd.

Amsterdam Antlaşması¹¹³ olarak sıralanabilir¹¹⁴. Yukarıda sıralanan Avrupa Birliği Anlaşmalarının kapsamı dışında kalan tek konu ev ve sokak hayvanlarının korunmasıdır. Maalesef topluluk düzeyinde sokak hayvanlarına yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, 125 no’lu “Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”ne on altı Avrupa Birliği Üye Devleti taraf olmuş, İtalya ve Hollanda ise sözleşmeyi imzalamakla birlikte henüz onay sürecini tamamlamamıştır¹¹⁵.

Uluslararası alanda Hayvanları Koruma Kanunları ile pozitif hukuk normları hâline gelen hayvan hakları konusunda en önemli uluslararası belge, Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’dir. Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Hayvan Hakları Birliği ve ona bağlı ulusal birlikler tarafından 21-23 Eylül 1977 tarihinde Londra’da hayvan hakları konusundaki Üçüncü Uluslararası Toplantıda kabul edilmiştir. Daha sonra Paris’de UNESCO Sarayında 15 Ekim 1978’de ilân edilmiştir¹¹⁶.

Bildirge on dört maddeden oluşmaktadır. Bildirge’nin *ilk maddesi*, bütün hayvanların eşit doğduklarını ve var olma hakkına sahip olduklarını; *ikinci maddesi* ise bütün hayvanların saygı görme hakkından ve insanca gözetilme, bakılma ve korunma hakkından bahsetmektedir. *Üçüncü madde*, hiçbir hayvana kötü davranılamayacağını, acımasız ve zalimce eylem yapılamayacağını düzenler. Aynı maddeye göre, bir hayvanın öldürülmesi zorunlu olursa, bu bir anda, acı çekirtmeden ve korkutmadan yapılmalıdır. *Dördüncü madde* gereğince, yabanî türden olan bütün hayvanlar, kendi özel doğal çevrelerinde karada, havada ve suda yaşama ve üreme hakkına sahiptir. Eğitim amaçlı olsa bile özgürlükten yoksun kılmanın her çeşidi bu hakka

¹¹³ Avrupa Birliği mevzuatı bakımından Avrupa Birliği kurucu anlaşması olan Roma Antlaşması, hayvan refahı ile ilgili özel hükümler içermektedir. Antlaşma, çeşitli zamanlarda ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla güncellenmiş ve böylece 1999 yılında Amsterdam Antlaşması ortaya çıkmıştır. Bkz., **Antalyalı**, s. 10.

¹¹⁴ Ayrıca bkz., **Antalyalı**, s. 29 vd.; **Abanoz**, s. 20 vd.; **Yılmaz**, s. 219; **Aygün Eşitli**, s. 17; **Özgür**, e-makale, s. 46. Bu Sözleşmelerin bazılarının imzaya açılma tarihinde, doğrudan bu konuların ele alındığı hükümler, Avrupa topluluklarını kuran anlaşmaların içerisinde bulunmasa da, üye devletlerin bu alanlardaki hukukî düzenlemelerinin birbirinden farklılık arz edebileceği, bunun da rekabet ve iç pazarın düzgün işlemesi açısından sorun yaratacağı göz önüne alınarak, bu sözleşmelere bazı üye devletlerin yanı sıra, Avrupa Birliği de taraf olmuştur. Bkz., **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 1.

¹¹⁵ **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 2.

¹¹⁶ Bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1703; **Ertan**, s. 408; **Ergün**, Etik, s. 223; **Başagaç Gül**, s. 59; **Antalyalı**, s. 8; **Yılmaz**, s. 216; **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 1; https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayvan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyanamesi, erişim tarihi: 31.3.2016.

aykırıdır¹¹⁷. *Beşinci madde*, geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan belirli bir türden olan bütün hayvanların uyumlu bir biçimde türüne özgü yaşam koşullarında, özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkından bahseder. *Altıncı madde*, insanların yanlarına aldıkları bütün hayvanlara doğal ömürleri boyunca uygun sürece bakmak zoruna olduklarını ve bir hayvanı terk etmenin acımasız bir davranış olduğunu vurgulamaktadır. *Yedinci madde* uyarınca, bütün çalışan hayvanlar, iş süresi ve yoğunluğunun sınırlandırılması ve güçlerini artırıcı bir beslenme ve dinlenme hakkına sahiptir.

Sekizinci madde hayvan deneyleri ile ilgilidir¹¹⁸. Hükme göre, hayvanlara fizikî ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak hayvan haklarına aykırıdır¹¹⁹. Tıbbî, bilimsel, ticarî amaçlı yapılan deneyler gibi başkaca laboratuvar çalışmaları¹²⁰ için de durum böyledir. *Dokuzuncu maddeye* göre,

¹¹⁷ Hayvanların özgürleşmesinin, insanların özgürleşmesi anlamında geldiği yönünde bkz., **Charlton/Coe/Francione**, <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR>, erişim tarihi: 16.04.2015.

¹¹⁸ Hayvan deneylerinin de yer aldığı deneysel, karşılaştırmalı yaklaşımlar M.Ö. 4-3. yüzyılda başlamış ve canlı üzerinde (*in-vivo*) yapılan deneysel çalışmalar daha da benimsenerek zaman içerisinde yaygınlaşmıştır. Hayvan deneylerinin yaygınlaşmasından itibaren günümüze kadar gelen süreçte bilim adamları bu denemelerin gerekliliğini savunurken, İngiltere’de 19. yüzyılda sonlarında gelişmeye başlayan anti-viviseksiyonist (canlıları parçalama karşıtı) hareket ile deneylerde hayvan kullanımının gereksizliği savunulmuş ve bu süreçte hayvan deneyleri sebebiyle hayvanları koruma kanunları yürürlüğe girmiştir. Bkz., **Yigit, Ali/ Sinmez, Çağrı Çağlar/ Aslım, Gökhan**, Türkiye’de Deney Hayvanı Kullanmaya Yetkili Kişilerin Hayvan Kullanımına Yönelik Tutumları, Kafkas Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 6, 2015, s. 885-892, s. 886; **Ergün**, Etik, s. 221; **Kılıç**, s. 106; **Başagaç Gül**, s. 58. Ayrıca bkz., **Aygün Eşitli**, s. 16-24; **Çoşkun**, Ayşe Seda/ **Elibol**, Pelin/ **Çoşkun**, Mümin/ **Çalışkan**, Emrah/ **Tükenmez**, Mehmet Akif/ **Yeğen**, Berrak Ç., Hekimlerin ve Veteriner Hekimlerin Araştırmalarda Deney Hayvanı Kullanımına Bakış Açıları, Cerrahpaşa Tıp Dergisi, S. 38, 2007, s.146-151, s. 146; **Ögenler**, Oya, Tıbbi Deneylerde Hayvan Kullanımı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Çukurova Medical Journal, C. 40, S. 4, 2015, s. 637-641, s. 639; **Gericke**, Corina, Hayvan Deneyleri-Sorunsala Giriş, (Çeviren: Sertan Batur), <http://www.oocities.org/tfpsikoloji/gericke/01.htm>, erişim tarihi: 30.10.2015).

¹¹⁹ “3R prensibi” (replacement, reduction, refinement) ile hayvan kullanımını ve hayvanlara acı çektirilmesini en aza indirmek için neler yapılması gerektiği ortaya konulmuş, bu prensip, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hayvan gönenci ile ilgili yasal düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. Türkiye’de 3A (Alternatif arama, azaltma ve arındırma) olarak telaffuz edilen bu prensip, deney hayvanları kullanımında mümkünse alternatif metotların kullanılmasını; kullanılacak hayvanların sayısını en aza indirmeyi ve maruz kalacakları/ kalabilecekleri olumsuz koşullardan arındırılmasını amaçlamaktadır. Bkz., **Yigit/ Sinmez/ Aslım**, s. 886; **Ergün**, Refah, s. 55; **Ergün**, Etik, s. 230-234. Maalesef, hayvanların kullanıldığı deneylerden tamamen vazgeçmek pek mümkün görünmemektedir. Zira, Nobel ödüllerinin üçte ikisini kazanan çalışmalar, hayvan deneylerine dayalı araştırmalardan oluşmaktadır. Bkz., **Çoşkun/ Elibol/ Çoşkun/ Çalışkan/ Tükenmez/ Yeğen**, s. 146.

¹²⁰ Bugün ABD’de, bir takım suçların aydınlatılması bakımından hayvanlar üzerinde de tıpkı insanlar gibi DNA testleri yapılmaktadır. Bkz., **Marsh**, Antoniette E., Paw And Order: Using

hayvan beslenmek için yetiştirilmişse de bakılmalı, barındırılmalı, taşınmalıdır. Hayvanın ölümü de acı çekirmeden ve korkutmadan olmalıdır. *Onuncu maddeye* göre, hayvanlardan insanların eğlencesi olsun diye yararlanılamaz, hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlardan yararlanılan gösteriler hayvan onuruna aykırıdır. *On birinci madde* ise, zorunluluk olmadıkça bir hayvanın öldürülmesinin yaşama karşı suç olduğunu; *on ikinci madde*, çok sayıda yabanî hayvanın öldürülmesi anlamına gelen olan her davranışı, soykırım ve suç olarak tanımlar. *On üçüncü madde*, hayvanın öldürüldüğü şiddet sahnelerinin sinema ve televizyonda yasaklanması gerektiğini düzenlerken son madde olan *on dördüncü madde* ise, hayvanları koruma ve savunma kurallarının hükümet düzeyinde temsil olunmasını ve hayvan haklarının da insan hakları gibi kanunla korunması gerektiğini hükme bağlamıştır¹²¹.

Avrupa’da, özellikle Fransa¹²², Belçika, Danimarka, Almanya, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerde, genel olarak hayvan hakları, özelde sokak hayvanlarının kontrolüne ilişkin oldukça etkili bir kanunî zemin bulunmaktadır. İlgili mevzuatın uygulanmasından yerel otoriteler sorumlu tutulmuştur. Bu ülkelerde sokak hayvanlarına yönelik zorunlu kayıt sistemi uygulanmakta olup, köpeklerin kalıcı olarak tanımlanmasında mikroçip veya dövme yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, Norveç ve İsviçre’de hayvan nüfusunu kontrol altına almak adına yerel düzeyde eğitim programları düzenlenmektedir. Sokak hayvanlarıyla mücadele noktasında, hayvanlar barınaklara yerleştirilmekte, Almanya dışındaki yukarıda bahse konu ülkelerde, barınaklara yerleştirilemeyen köpekler ötenazi işlemine tâbi tutulabilmektedir¹²³. İspanya,

Animal DNA As Forensic Evidence-Not Yet Ready For Prime Time, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 53-83.

¹²¹ Bkz., https://en.wikipedia.org/wiki/Universal_Declaration_on_Animal_Welfare, erişim tarihi: 31.3.2016.

¹²² Ancak, kırsal alanlarda sokak hayvanlarının sayılarında kontrolsüz bir şekilde artış görülen Fransa’da, tanımlama ve kayıt altına alma işlemlerinin gerçekleştirilmesi bir zorunluluk olmasına rağmen, uygulamada önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Kaybolan veya terk edilen sokak hayvanları sadece geçici bir süre için barınaklarda tutulmaktadır. Bu süre zarfında sahibi bulunamayan ya da yeniden sahiplendirilemeyen hayvanlara, veteriner hekimler gözetiminde ötenazi uygulanabilmektedir. Bu durum, hayvanların sağlıklı ve genç olup olmadığına bakılmaksızın itlaf edilmesi sonucunu doğurması nedeniyle hayvan hakları savunucuları tarafından şiddetle eleştirilmektedir. Zira, Fransız Hukukunda hayvanlar, yaşayan eşyalar olarak değerlendirilmektedir. Bkz., **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 7. Ayrıca bkz., **Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin**, s. 1708.

¹²³ Ayrıca bkz., **Striwing**, s. 105-106. Türk Hukukunda, hayvan hakları açısından mevzuattaki en dikkat çekici başlıklardan birini de “hayvanların öldürülmesi” teriminin tercih edildiği “ötenazi” oluşturmaktadır. Mevzuat gereği, bir yandan zorunlu durumlar dışında itlafın infazında bulunması ya da bu sırada tıbbi hizmet vermesi açıkça yasaklanan veteriner hekimlere,

Portekiz gibi Avrupa Birliği’ne yeni üye olan devletlerde ise sokak hayvanları ciddi bir problem teşkil etmeyi sürdürmektedir. Bu ülkelerde, diğer Avrupa Birliği üye devletlerinde olduğu gibi, sokak hayvanlarının kontrolüne ilişkin kapsamlı kanunî düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak, mevzuatın uygulanması noktasında önemli derecede aksaklıklar görülmektedir¹²⁴.

2.TÜRKİYE’DE

Türkiye’de¹²⁵, hayvan haklarının pozitif hukuka yansıtılması bakımından birçok düzenleme olmakla birlikte ülkemizdeki mevzuatın bugün modern dünyada kabul edilen hayvan hakları bakımından yeterli seviyede olduğu söylenemez. Türkiye’de çeşitli pozitif hukuk metinlerinde dolaylı şekilde hayvanları koruyan hükümler bulunsa da bu konudaki en temel düzenleme 24.6.2004 tarihinde kabul edilen ve 17.7.2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Hayvanları Koruma Kanunu’dur. Ayrıca, Hayvanları Koruma Kanunu hükümlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesini sağlamak için o dönemde Orman ve Çevre Bakanlığınca çıkarılmış olan *Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği*¹²⁶ de yürürlüktedir. Hayvanları Koruma Kanununa yapılan eleştiriler karşısında Kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin bir Kanun Tasarısı¹²⁷ da Mecliste kanunlaşmayı beklemektedir.

Bu Kanununun ve bu Kanunda değişiklik yapılmasına dair Kanun Tasarısının değerlendirilmesinden önce Türk Hukukunda hayvanları koruma amacı güden çeşitli mevzuat hükümleri ele alınacak, daha sonra Hayvanları Koruma Kanunu ve bu kanunda değişiklikler öngören Kanun Tasarısı üzerinde durulacaktır.

diğer yandan hayvanlara ötenazi uygulama yetkisi tanınmıştır (HKK.m.13; Yönetmelik m. 31-33). Bkz., **Başağaç Gül**, s. 61.

¹²⁴ **Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı**, s. 6 vd.

¹²⁵ Aslında, tarihi süreçte Türklerin hayvanlara büyük değer verdiği söylenebilir. Kartal, geyik ve kurt gibi hayvanlar Türk boylarının simgesi olmuştur. Ölen atlar için mezar taşları ve kitabeler yaptırılmıştır. Kaya resimleri ve kilimlerde hayvan figürleri çoğunluktadır. Edebiyatta, türkülerde hayvan sevgisi hissedilir derecede vurgulanmıştır. Bu sevgi, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Hayvanları sevmek dinin de bir gereğidir. İslâm dininde bütün mahlûkata şefkatle muamele yapılması emir olunur. Hayvanlara zulmün cezası ağırdır. Çünkü hayvanların Allah’tan başka koruyucusu yoktur. Hayvanlar riayet edilmesi gereken haklara sahiptir. Hayvanlar, bu dönemde, Türkler tarafından el üstünde tutulurken özellikle Rönesans dönemindeki Avrupa’da aşağılanmakta, insan ve akli en yüce değer olarak görülmekteydi. Bkz., **Abanoz**, s. 8. Ayrıca bkz., **Menteş/ Osmanağaoğlu**, s. 326-328; **Kılıç**, s. 99; **Armutak**, *İslam Dini*, s. 53.

¹²⁶ RG., 12.5.2006, S. 26166.

¹²⁷ Bkz., <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss614.pdf>, erişim tarihi:1.3.2016.

a) Çeşitli Mevzuat Hükümleri

Türkiye’de hayvan hakları ile ilgili olarak çeşitli mevzuat hükümlerinden bir kısmı doğrudan, bir kısmı ise dolaylı koruma sağlamaktadır. Bu düzenlemeler arasında, Anayasa, Kanunlar ve Kanun Hükmünde Kararnameler olduğu gibi, iç hukuk açısından kanun gücünde olan Uluslararası Sözleşmeler¹²⁸ de bulunmaktadır. Şüphesiz, ülkemizde hayvanları ve diğer canlı varlıkları korumaya dönük düzenlemelerin başında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gelir. Doğrudan bir düzenleme olmasa da Anayasanın 56 ncı maddesine göre, *“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir (Fıkra 1). Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir (Fıkra 2)”*. Sağlıklı ve dengeli bir çevre yaratmaya yönelik bu düzenleme, dolaylı olarak hayvanların korunmasına yöneliktir. Sağlıklı ve dengeli bir çevre, insanlar için olduğu kadar, hayvanlar için de bir koruma sağlar. Yine, Anayasa’nın 169 uncu maddesi, orman varlığının ve bu doğrultuda ormanlık alanlarda yaşayan hayvanların korunması açısından önemli bir düzenlemedir¹²⁹.

Türk Hukukunda, hayvanların korunması ile dolaylı kanunî düzenlemelerden ilkinde, Türk Ceza Kanununda rastlamak mümkündür. Bu hükümlerin doğrudan hayvanları korumak amacı gütmedikleri, malikin mülkiyet hakkını ya da çevreyi korurken hayvanları da dolaylı olarak koruma kapsamına aldıkları ifade edilmelidir. Gerçekten, Türk Ceza Kanununda özel bir hayvan tanımı yapılmamış olup hayvanlar esasen mülkiyet konusu

¹²⁸ Türkiye, bu sözleşmelerden 125 No’lu Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesini 18 Kasım 1999 tarihinde imzalamış, 28 Kasım 2003 tarihinde ise onaylamıştır. 123 No’lu Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ni 5 Eylül 1986 tarihinde imzalamıştır. 87 No’lu Yetiştirme Amaçlarıyla Muhafaza Edilen Hayvanların Korunması Hakkındaki Avrupa Sözleşmesi’ni 6 Haziran 2007 tarihinde imzalamıştır. 65 No’lu Hayvanların Uluslararası Taşıma Sırasında Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ve 103 sayılı Ek Protokolüne sırasıyla 19 Aralık 1975 ve 19 Mayıs 1989 tarihlerinde onaylamıştır. 102 nolu Kesim Sırasında Hayvanların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, 17 Eylül 2007 tarihinde imzalamıştır.

¹²⁹ Ertan, s. 409; Yılmaz, s. 220. Şüphesiz, devletin kuruluşunu ve teşkilatını düzenleyen Anayasa’da hayvan hakları ve hayvanların korunması konusunda doğrudan bir düzenleme bulunmaması, Türk Hukuku açısından önemli bir eksikliktir. Örneğin, Alman Anayasa’nın 20 inci maddesine göre, “Devlet, gelecek nesiller yararına doğal hayatı ve hayvanları korumak sorumluluğundadır”. Bu maddeyle Almanya, hayvanların korunmasına anayasal bir temel kazandırmıştır. Bkz., Aygün Eşitli, s. 18. Ülkemizde yapılması beklenen hayvan hakları reformu bağlamında Anayasa’ya devletin hayvan haklarını ve hayvanları koruyucu görevine vurgu yapan bir hüküm eklenmesi isabetli olacaktır. Bu bağlamda, yapılması tasarlanan yeni Anayasa’da bugünkü Anayasamızın ikinci maddesine bir ekleme yapılarak böyle bir hükme yer verilmesi isabetli olabilir.

eşya (mal) kapsamında değerlendirilmiştir¹³⁰. Bu itibarla hayvanlarla ilgili olsa da genellikle suç ile korunan hukukî yarar, hayvana ait değil (bilimsel deneylerin konusu olması TCK.m.90/b.2; mal olarak hırsızlığın konusu olması TCK.m.142/g.2; tehlike doğuracak şekilde serbest bırakılmalarından doğan cezaî sorumluluk TCK.m.177 gibi), hayvanın malikine, zilyedine veya üçüncü bir kişiye ait olarak düzenlenmiştir¹³¹. Ancak, Türk Ceza Kanunun “Çevreye Karşı Suçlar” başlıklı İkinci Bölümünde hayvanlar, suçun korunan hukukî yararı hâline gelmiştir ve hayvanların sağlıklı bir ortamda yaşama ve nesillerini sürdürme hakları ile doğal özelliklerini sürdürme hakları koruma altına alınmıştır. Yani, Türk Ceza Kanunu anlamından hayvanlar, eşya ve çevresel bir değer olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir¹³².

TCK.m.142/2, (g) bendi “*Hırsızlık suçunun barınak yerlerinde, sürüde veya açık yerlerde bulunan küçükbaş hayvan hakkında işlenmesi halinde, üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına*” hükmedileceği düzenlenmiş, TCK.m.151/2 de, “*Haklı bir neden olmaksızın, sahipli hayvanı öldüren, işe yaramayacak hale getiren veya değerinin azalmasına neden olan kişi mağdurun şikâyeti üzerine dört aydan üç yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.*” şeklindedir. Esasında, iki hükümde de korunan hayvanın yaşama hakkı değil, bireyin mülkiyet hakkı olsa da hayvanların dolaylı olarak korunduğu söylenebilir. Benzer şekilde, TCK.m.177’de “*Hayvanın tehlike yaratabilecek şekilde serbest bırakılması*” bir başka suç

¹³⁰ Türk Ceza Kanununun, hayvanları, “hakkın konusu” olarak değerlendirilmesi ve insanların sahip olduğu bir eşya olarak kabul etmesi, hayvan haklarının temel felsefesi ile çelişmektedir. Benzer bir hüküm, Türk Borçlar Kanunun 68 inci maddesinin ilk fıkrasında bulunmaktadır. Hükme göre, “*Bir kişinin hayvanı, başkasının taşınmazı üzerinde bir zarar verdiği takdirde, taşınmazın zilyedi, o hayvanı yakalayabilir, zararı giderilinceye kadar alıkoyabilir; hatta durum ve koşullar haklı gösteriyorsa hayvanı diğer yollarla etkisiz hâle getirebilir.*” Bkz., **Ertan**, s. 409. Aynı yönde bkz., **Yılmaz**, s. 222-223. Hayvan hakları açısından bir mevzuat güncellemesine gidildiğinde mutlak suretle bu gibi hükümlerin yeniden kaleme alınması gerekir. ABD’de de ceza kanunları anlamında hayvanların eşya olarak görüldüğü söylenebilir. Zira, hırsızlık iddiasıyla mahkemeye yansıyan bir olayda, komşusunun köpeğini zincire bağlı olarak çamur içinde bayılmış şekilde yatarken gören biri durumu yetkililere bildirmek ister, ancak hiçbir muhatap bulamaz. Olayı, hayvan hakları aktivisti *Tammy Grimes* öğrenir. Grimes, hayvanı zincirinden kurtarıp, veterinerine götürür ve tedavisini üstlenir. Ancak, iyileşen hayvanı eski sahiplerine teslim etmek istemez. Olayın mahkemeye intikal etmesi ile Grimes’e hırsızlık ve çalınan eşyayı alıkoyma suçlarından bir yıl denetimli serbestlik cezası ile 300 gün kamu hizmeti cezası verilir. Bu olay üzerine, bazı eyaletlerde hayvanlara karşı zulmü önleyici eylemlere ceza verilmemesi yönünde Kanunlar çıkartılır. Bkz., **Ellison**, Penny Conly, Time To Give Anticruelty Laws Some Teeth-Bridging The Enforcement Gap, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp.1-6, p. 2-3.

¹³¹ **Dönmez**, s. 905-906; **Yılmaz**, s. 220-221.

¹³² **Dönmez**, s. 905.

olarak düzenlenmiştir. Yine, burada düzenlenen suç tipi, hayvana yönelik bir tehlikeden değil, hayvanın yaratacağı tehlikeden kaynaklanmaktadır¹³³.

Türk Ceza Kanununda gerçek anlamda hayvanları koruyan hüküm 181 inci maddesinde, çevrenin kasten kirletilmesi bakımından yer almaktadır. Hükümün 1 inci ve 2 inci fıkrası *“İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (fıkra 1). Atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (fıkra 2).”* şeklindedir. Asıl koruyucu hüküm ise 4 üncü fıkradadır. Hükme göre, *“Bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan fiillerin, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi halinde, beş yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.”*¹³⁴. Türk Ceza Kanununda hayvanları korumaya yönelik düzenlenmiş olan en önemli suç tipi bu maddede düzenlenmiştir¹³⁵.

Türk Ceza Kanununda hayvanları korumaya yönelik diğer bir düzenleme ise Kanunun 226 ncı maddesinin 4 üncü fıkrasında *“Müstehcenlik”* başlığı ile yer almaktadır. Hükme göre, *“Şiddet kullanılarak, hayvanlarla, ölmüş insan bedeni üzerinde veya doğal olmayan yoldan yapılan cinsel davranışlara ilişkin yazı, ses veya görüntüleri içeren ürünleri üreten, ülkeye sokan, satışı arz eden, satan, nakleden, depolayan, başkalarının kullanımına sunan veya bulunduran kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır.”* Hayvanlar üzerinde sadece şiddet uygulamak bu madde kapsamında değerlendirilmeyecek, eğer sadece hayvana yönelik şiddet varsa

¹³³ Dönmez, s. 908.

¹³⁴ Çevrenin taksirle kirletilmesini düzenleyen TCK.m.182’nin ilk fıkrasında 181 inci maddede geçen suçun taksirle işlenmesine ilişkin yaptırım düzenledikten sonra ikinci fıkrada, 181/1, b.4’teki suçun taksirle işlenmesi durumunda söz konusu olacak yaptırımdan bahsedilmiştir. Yani, Kanun, suçun kasten işlenmesini de taksirle işlenmesini de yaptırıma bağlayarak isabetli bir düzenlemeye yer vermiştir.

¹³⁵ Yılmaz, s. 222. TCK.m.181’de yapılan düzenleme yeni bir düzenleme olmasına rağmen çevrenin ve hayvanların korunması bakımından yeterli değildir. Zira, çevreye karşı işlenebilecek suçlar sadece metinde yazılı olanlarla sınırlı olmadığı gibi hayvanlara yönelik işlenen suçlar bakımından da madde metnindeki koruma oldukça sınırlıdır. Ayrıca, maddede geçen yaptırımlar yeterli değildir. Karşılaştırmalı hukukta adli para cezası ve hapis cezası yaptırımlarının dışında başkaca yaptırımların da söz konusu olduğu, örneğin kirletilen yerlerin temizlenmesi gibi yaptırımlara da yer verildiği görülmektedir. Bkz., Dönmez, s. 912.

bununla ilgili tek yaptırım olarak Hayvanları Koruma Kanunundaki idarî para cezası gündeme gelecektir (HKK.m.14/1, (j) bendi; 28/1, (k) bendi). Bu madde kapsamındaki suçtan bahsetmek için şiddet içeren eylemin mutlaka cinsel nitelik taşıması gerekecektir¹³⁶.

Türk Hukukunda, hayvanlarla doğrudan ilgili hukukî düzenlemelerden biri de 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunudur¹³⁷. Kanunun amacını içeren 1 inci maddesinde hayvanları koruyucu düzenleme, “Sürdürülebilir av ve yaban hayatı yönetimi için av ve yaban hayvanlarının doğal yaşam ortamları ile birlikte korunmalarını, geliştirilmelerini, avlanmalarının kontrol altına alınmasını, avcılığın düzenlenmesini, av kaynaklarının millî ekonomi açısından faydalı olacak şekilde değerlendirilmesini ve ilgili kamu ve özel hukuk tüzel kişileri ile işbirliğini sağlamaktır” şeklinde ifade edilmiştir. Aynı hükmün 23.1.2008 tarih ve 5728 sayılı Kanunun 505 maddesi ile değişik ikinci fıkrasına göre, ise “*Bu Kanun av ve yaban hayvanlarını ve yaşama ortamlarını, bunların korunmasını ve geliştirilmesini, av ve yaban hayatı yönetimini, avlakların kurulması, işletilmesi ve işlettilmesini, avcılığın, av turizminin, yaban hayvanlarının üretiminin, ticaretinin düzenlenmesini, toplumun bilinçlendirilmesini, avcılarının eğitimini, av ve yaban hayatına ilişkin suç ve kabahatler ile bunların takibi ve cezalarını kapsar.*”

Ülkemizde, hayvanların korunması açısından anılması gereken bir diğer Kanun ise 2872 Sayılı Çevre Kanunudur¹³⁸. Kanunun amacı, “*Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır*”. Kanunun 9 uncu maddesinin (f) bendine göre, “*Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğinin*

¹³⁶ Hükümde hayvana karşı cinsel içerikli olmayan şiddet suç olarak görülmediği gibi hayvanlarla insanların cinsel ilişkiye girmesi (hayvana tecavüz edilmesi) suç olarak düzenlenmemiştir. Bu düzenleme ile hayvanın korunması değil, hayvanlarla yapılan bir kısım cinsel davranışların topluma yayılmasının önlenmesi hedeflenmiştir. Bkz., **Dönmez**, s. 914. Şüphesiz, hayvanla cinsel ilişkiyi görüntüleme eylemini suç olarak düzenlerken, hayvana yapılan cinsel içerikli olsun olmasın her türlü saldırıyı suç olarak düzenlememenin, bunu Hayvanları Koruma Kanunu ile kabahat olarak düzenlemenin izah edilir bir tarafı bulunmamaktadır. Esasen, bu suçun düzenlenmesindeki kaygının hayvanı korumaktan çok toplumsal ahlâkı korumak olduğu ifade edilmelidir. Belki, burada Hayvanları Koruma Kanununda bir cezaî düzenleme olduğu için Ceza Kanununda ayrıca bir düzenlemeye daha gidilmediği savunulabilirse de, en azından yürürlükteki mevzuat bakımından hayvana karşı cinsel içerik taşıyan taşımaların her türlü saldırının (ayrı suçlar olarak) Ceza Kanununda düzenlenmesi isabetli olabilmirdi. Zira, ileride de tekrar değinileceği gibi Hayvanları Koruma Kanununda yer alan cezalar, sadece idarî para cezası niteliğindedir. Aynı yönde bkz., **Özgür**, Makale 2, s. 33.

¹³⁷ RG., 11.7.2003, S. 25165.

¹³⁸ RG., 11.8.1983, S.18132.

sağlanması bakımından nesli tehdit veya tehlike altında olanlar ile nadir bitki ve hayvan türlerinin korunması esas olup, mevzuata aykırı biçimde ticarete konu edilmeleri yasaktır". Hükümde her ne nadir ve nesli tükenen ya da tükenme tehlikesinde olan hayvanlara yönelik bir koruma söz konusu olsa da hüküm, hayvanların yaşama haklarının güvence altına alınmasına dönük bir pozitif hukuk düzenlemesidir. Benzer şekilde, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanununda¹³⁹, milli park statüsünde bulunan alanlarda yaban yaşamının tahrip edilemeyeceği ve doğal dengeyi bozacak her türlü orman ürünlerinin üretiminin, avlanmasının ve otlatmanın yapılamayacağı, öngörülmüştür (Madde 14). Bu hüküm de milli park alanlarındaki yaban yaşamı ve hayvanların korunmasına ilişkin önemli bir diğer düzenlemedir¹⁴⁰.

b) Hayvanları Koruma Kanunu

Hayvanları Koruma Kanunun amacı, hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamaktır (HKK.m.1). Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesinden esinlenerek hazırlanan hayvanların korunmasına ve refahına ilişkin temel ilkeler Kanunun 4 üncü maddesinde yer almaktadır. Bunlardan, hayvanların korunmasına ilişkin temel ilkeler, *"bütün hayvanların eşit doğduğunu"* ve *"türüne özgü hayat şartları içinde yaşama hakkına sahip olduğunu"* içeren dördüncü maddenin (a) ve (b) bentleridir. Ayrıca, Kanunda, gerçek ve tüzel kişilere, hayvanların korunmaları, gözetilmeleri, bakımları ve kötü muameleden uzak tutulmaları için maddî kazanç ve menfaat amacı gütmeksizin sadece insanî ve vicdanî sorumluluklar çerçevesinde olmak kaydıyla teşvik sağlanacağı, ifade edilmektedir (HKK.m.4, bent d). Kanunda, nesli yok olma tehlikesi altında bulunan tür ve bunların yaşama ortamlarının korunmasının esas olduğu da açıkça öngörülmüştür (HKK.m.4, bent e). Ayrıca, "Sahipsiz ve Güçten Düşmüş Hayvanların Korunması" başlığı ile sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanların öldürülmesi yasaklanmıştır. Hükme göre, sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların en hızlı şekilde yerel yönetimlerce kurulan veya izin verilen hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunludur. Bu hayvanların öncelikle söz konusu merkezlerde oluşturulacak müşahede yerlerinde tutulması sağlanır. Müşahede yerlerinde kısırlaştırılan, aşıl原因 ve rehabilite edilen hayvanların kaydedildikten sonra öncelikle alındıkları ortama bırakılmaları esastır (HKK.m.6/3).

¹³⁹ RG., 11.8.1983, S. 18132.

¹⁴⁰ Ertan, s. 410.

Kanunun en önemli düzenlemelerinden biri de hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmaları ile ilgili olan ve “Hayvan Deneyleri” başlığını taşıyan dokuzuncu maddesidir. Hükmün birinci fıkrasında, hayvanların, bilimsel olmayan teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılamayacağı vurgulandıktan sonra hükmün ikinci fıkrası, tıbbî ve bilimsel deneylerin uygulanması ve deneylerin hayvanları koruyacak şekilde yapılması ve deneylerde kullanılacak hayvanların uygun biçimde bakılması ile barındırılmasını emretmektedir. Hayvanların deneylerde kullanılmasındaki esas, başkaca bir seçeneğin olmamasıdır (HKK.m.9/3). Ayrıca, hayvan deneyi yapan kurum ve kuruluşlarda, bu deneylerin yapılmasına kendi bünyelerinde kurulmuş ve kurulacak etik kurullar¹⁴¹ yoluyla izin verileceği düzenlenerek etik ilkelere aykırı deney yapılmasının önüne geçilmek istenmiş, böylece hayvanların korunması sağlanmaya çalışılmıştır (HKK.m.9/4). Yine, Tasarı ile Hayvanları Koruma Kanunu 9 uncu maddeye dördüncü bir fıkra eklenerek hayvanlar üzerinde yapılacak deneysel çalışmaların, etik kurullarınca düzenlenen eğitim programlarına katılarak deney hayvanı kullanım sertifikası alan araştırmacılar tarafından yapılması arzu edilmektedir (Tasarı m. 4)¹⁴².

Kanunun 14 üncü maddesi, hayvanlarla ilgili yaptırıma bağlanmış yasakları 11 bentte saymıştır¹⁴³. Hayvanları Koruma Kanununun, 23.1.2008

¹⁴¹ Türkiye’de hayvan deneylerini içeren bilimsel araştırmaları denetlemek üzere oluşturulan araştırma etik kurulu, ilk olarak 1986 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde oluşturulmuş; aynı yıl Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)’nda oluşturulan “*Bilim Kurulu*” da benzer görevi yürütmüştür. Daha sonra 1996 yılında Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deney Hayvanı Etik Kurulu, 1998 yılında Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Etik Kurulu, 1999 yılında GATA Hayvan Deneyleri Etik Kurulu kurulmuştur. Türkiye’de 2012 verilerine göre, bir adet hayvan deneyleri merkezi etik kurulu, çeşitli enstitü ve üniversitelerde toplam 94 adet hayvan deneyleri yerel etik kurulu mevcuttur. Bkz., **Yiğit/ Sinmez/ Aslım**, s. 886.

¹⁴² Hayvan deneyleri konusunda Avrupa ülkeleri mevzuatları hakkında bkz., **Abanoz**, s. 29 vd.; **Aygün Eşitli**, s. 17-18. Avrupa ülkeleri dışındaki ülke mevzuatları için ayrıca bkz., **Abanoz**, s. 38 vd.

¹⁴³ Hükme göre, “*Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek, hayvanları, gücünü aştığı açıkça görülen fiillere zorlamak, hayvan bakımı eğitimi almamış kişilerce ev ve süs hayvanı satmak, ev ve süs hayvanlarını on altı yaşından küçükler satmak, hayvanların kesin olarak öldüğü anlaşılmadan, vücutlarına müdahalelerde bulunmak, kesim hayvanları ve 4915 sayılı Kanun çerçevesinde avlanmasına ve özel üretim çiftliklerinde kesim hayvanı olarak üretimine izin verilen av hayvanları ile ticarete konu yabani hayvanlar dışındaki hayvanları, et ihtiyacı amacıyla kesip ya da öldürüp piyasaya sürmek, kesim için yetiştirilmiş hayvanlar dışındaki hayvanları ödül, ikramiye ya da prim olarak dağıtmak, tıbbî gerekçeler hariç hayvanlara ya da onların ana karnındaki yavrularına veya hayvan üretimi hariç yumurtalarına zarar verebilecek suni müdahaleler yapmak, yabancı maddeler vermek, hayvanları hasta, gebelik süresinin*

tarihinde 5728 sayılı Kanunun 553 ncu maddesi ile değişik 28 inci madde hükmünde, bu yasaklara aykırı davranılması durumunda yalnızca idarî para cezaları öngörülmüş, başkaca hiçbir yaptırım öngörülmemiştir. Yani, bu Kanundaki yasaklara aykırı eylemler suç olarak değil, kabahat¹⁴⁴ şeklinde düzenlenmiştir¹⁴⁵. Diğer bir ifade ile bu eylemler suç oluşturmadıkları için eylemlerin denetimi ve cezalandırılması yetkisi Bakanlığa¹⁴⁶ aittir. Bu yetki, Bakanlıkça mahallin en büyük mülki amirine yetki devri suretiyle verilir. Yerel yönetimler, ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanların kayıt altına alınmasına yönelik işlemleri yapmakla yükümlü tutulmuşlardır (HKK.m.17).

Hayvanları Koruma Kanununun uygulanmasında bugüne kadar karşılaşılan sorunların giderilmesi amacıyla söz konusu Kanunda değişiklik yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu konuda bir Tasarı hazırlanma sebebi, başta hayvanlara tecavüz edilmesi, tehlikeli köpek ırklarının sahiplenilmesi ve hayvanlara işkence yapılarak ölümüne sebebiyet verilmesi gibi hayvan hakları ihlalleridir. Söz konusu ihlaller caydırıcı olması amacıyla kabahat kapsamından çıkarılmış, bu ihlâl durumlarında uygulanmak üzere adli para cezaları ve hapis cezaları öngörülmüş, diğer idarî para cezalarının miktarı artırılmıştır. Ayrıca Tasarıda; sokak hayvanlarının rehabilitasyonu, ev ve süs hayvanı satışı yapan yerlerde yırtıcı, saldırgan ve zehirli hayvanların satışının engellenmesi ve meskenlerde hayvan barındırılması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır¹⁴⁷.

2/3'ünü tamamlamış gebe ve yeni ana iken çalıştırmak, uygun olmayan koşullarda barındırmak, hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, hayvana işkence yapmak, sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek, acı, ıstırap ya da zarar veren yiyecekler ile alkollü içki, sigara, uyuşturucu ve bunun gibi bağımlılık yapan yiyecek veya içecekler vermek, Pitbull Terrier, Japanese Tosa gibi tehlike arz eden hayvanları üretmek; sahiplendirilmesini, ülkemize girişini, satışını ve reklamını yapmak; takas etmek, sergilemek ve hediye etmek", yasaktır.

¹⁴⁴ Gerçekten, Kabahatler Kanunu m. 2'de yer alan kabahat tanımına göre, kabahat deyiminden; kanunun, karşılığında idarî yaptırım uygulanmasını öngördüğü haksızlık anlaşılır.

¹⁴⁵ Dönmez, s. 17; Koçhisarlı/ Söğütlü Erişgin, s. 1711; Aygün Eşitli, s. 22; Özgür, Makale 2, s. 32; Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı, s. 10. Avrupa ülkelerinde cezaî yaptırımlar hakkında bkz., Avrupa Birliği Bakanlığı Tarım Ve Balıkçılık Bakanlığı, s. 8-9.

¹⁴⁶ Bu Bakanlık, Kanunun ilk hâline göre, Çevre ve Orman Bakanlığı'dır (HKK.m.3, bent o). Bu Bakanlık, 1 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen ve 8 Nisan 2003 tarih ve 25102 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4856 Sayılı Kanun ile belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde, Çevre ve Orman Bakanlıklarının birleştirilmesi suretiyle kurulmuştur. Ancak, Bakanlığın adı, 29 Haziran 2011 tarihinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Bu sebeple, takip yetkisi, Orman ve Su İşleri Bakanlığındadır. Tasarının 1 inci maddesi ile de Bakanlık-tan, Orman ve Su İşleri Bakanlığının anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir.

¹⁴⁷ Bkz., 5199 sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarının Genel Gereğesi.

Gerçekten, Tasarısının 9 uncu maddesi ile 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nun 28 inci maddesinin başlığının “*Cezalar*” şeklinde değiştirilmesi uygun bulunmuştur. Caydırıcılığın arttırılması için 14 üncü maddenin (j) bendine aykırı davranışlar olan hayvanlarla cinsel ilişkide bulunan veya hayvana işkence yapanlara bir yıla kadar hapis cezası öngörülmüşken¹⁴⁸, Kanunun (l) bendinde düzenlenen *Pitbull Terrier*, *Japanese Tosa* gibi tehlike arz eden hayvanları üretmek; sahiplendirilmesini, ülkeye girişini, satışını ve reklamını yapmak; takas etmek, sergilemek ve hediye etmek yasağını ihlal edenlere iki yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. Tasarıda, ayrıca 14 üncü maddenin birinci fıkrasının (o) bendine aykırı davranışlara da iki yıla kadar hapis cezası verileceği öngörülmüştür. Ancak, Hayvanları Koruma Kanunu’nun 14 üncü maddesinin 1 inci fıkrasının (o) bendi bulunmamaktadır¹⁴⁹.

Yukarıdaki izahtan anlaşılacağı üzere, dünyada ve ülkemizde pozitif hukuk düzenlemeleri içinde, doğrudan ya da dolaylı olarak da olsa, hayvanların korunmasına ilişkin pek çok hukukî düzenlemeden bahsetmek mümkündür. Ancak, bu düzenlemeler, güncel hayvan hakları ilkelerini hayata geçirmek bakımından yeterli değildir. Bu yetersizliğe karşın, ülkemizde eksiklikleri de olsa hayvan haklarının pozitif hukuk düzenlemelerine konu olması, hayvanları koruma olgusunun bir hukuk prensibi olarak kabul edilmesi, pratikte hayvanları gerçekten koruyan bir hukuk sisteminin tesisi bakımından önemli aşamalardır¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Şüphesiz, tasarıdaki düzenlemenin yeterli olduğu söylenemez. Zira, Tasarıda, hayvanlarla cinsel ilişki kurmak veya hayvana işkence yapmak fiillerinin cezası bir yıla kadar hapis cezası olarak öngörülmüş iken; üretilmesi yasak hayvanların üretilmesi, ülkeye sokulması, satışı veya reklamı gibi fiiller iki yıla kadar hapis cezası ile daha ağır şekilde cezalandırılmıştır. Ayrıca, hayvanlarla cinsel ilişki suçunun ispatında yaşanacak sıkıntılar düşünüldüğünde, bu eylemlerin kabahat olmaktan çıkarılıp suç hâline getirilmesinin pratikte bir faydası olmayacaktır. Bu, ispatlansa dahi, fiil bir yıla kadar hapis cezasını gerektirdiği için ya hükmün açıklanmasının geriye bırakılması kararı verilecek ya da cezanın ertelenmesi söz konusu olacak veya son olarak cezanın adli para cezasına çevrilmesi gündeme gelecektir. Her halükarda, suçun karşılığı olan ceza etkisiz kalacak ve caydırıcı olmayacaktır. Bu şekilde yapılacak bir düzenleme en fazla suçun tekrerrüt etmesini engelleyici bir nitelik taşıyacaktır. İspata ilişkin sorunlar ise belki de hükmü uygulanamaz hâle getirecektir. Özellikle, hayvanla cinsel ilişki kurmak ulu orta yapılacak bir eylem olmadığından ayrıca hayvanların kendilerine yapılan bu çirkin saldırıları konuşarak dillendirmesinin de mümkün olmamasından, yapılan eylem çoğu zaman cezasız kalacaktır. Sonuç olarak, bu tür eylemleri suç olarak düzenlemenin tek başına caydırıcı olmadığı sonucuna varılmalıdır. Bkz., **Ertaş**, Çevre, s. 485; **Dönmez**, s. 916. Aynı yönde bkz., **Özgür**, Makale 2, s. 33. **Cumalioglu**, Emre, Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı Hakkında, Bilimsel Temyiz Dergisi, S. 2, 2012, s. 186-187, s.186.

¹⁴⁹ **Dönmez**, s. 915.

¹⁵⁰ **Ertan**, s. 413.

VI. SONUÇ

Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration on Animal Welfare), hayvanların da insanlar gibi birer canlı olduğunu, hissedebildiklerini, bazı duyguları insanlar gibi yaşayabildiklerini, hayvanların kısmen de olsa insanlar gibi bilinçli canlılar olduklarını, en önemlisi hayvanların da hakları olduğunu belirten ilk uluslararası belgedir. Bu bildirge, uluslararası düzeyde pek çok ülke tarafından benimsenerek hayvanlara zulmü önlemek ve onların yaşam kalitesini artırmak için hazırlanmış hükümetler arası bir anlaşmadır. Söz konusu metni kabul eden Türkiye, 24.6.2004 tarihli Hayvanları Koruma Kanunu ile Bildirgenin, hayvanların yaşama hakkına sahip olduğuna ilişkin 4 üncü maddesi ile hayvan haklarının da insan hakları gibi yasayla korunmasını düzenleyen 14 üncü maddesini hayata geçirmiştir. Ancak, bu düzenlemelere ve öğretilerdeki karşı görüşe rağmen, Türk Eşya Hukuku anlamında eşya kavramının hayvanları da kapsadığı ve bu bakımdan bildirgenin 4 üncü maddesindeki yaşam hakkının yeterince mevzuata yansıtılmadığı ifade edilmelidir. Bu durum, her zaman modern hukuktaki gelişmeleri yakından takip eden ve ulusal mevzuatına yansıtan Türkiye açısından bir eksiklik olarak dile getirilmelidir.

Alman, İsviçre ve Avusturya Medenî Kanunlarında olduğu gibi Türk Medenî Kanununun “Eşya Hukuku” kitabının “Mülkiyet”e ilişkin genel hükümler kısmına hayvanların eşya olmadığına ilişkin bir hükmün eklenmesi gereklidir. Bu hükmün devamında hayvanları korumak adına özel düzenlemelerin ilgili kanunla yapılmış olduğu eklenmeli, yine hakkında özel düzenleme bulunmayan durumlarda hayvanların taşınır eşyalara ilişkin hükümlere tâbi olduğu da hükme bağlanmalıdır. Yine, Türk Medenî Kanununa göre özel bir düzenleme olan yeni Hayvanları Koruma Kanununda da hayvanların eşya olmadığını benimseyen ilkeyi destekler nitelikte bir hükme yer verilmesi uygun olacaktır. Böylece, hayvanların eşya olmadığı açıkça kabul edilmiş olacak, hayvanlar üzerinde mülkiyet ve diğer aynî haklar bakımından hangi hükümlerin uygulanacağı tartışmasının oluşması ihtimâli de ortadan kaldırılacaktır. Üstelik, aynı düzenleme ile hayvanlar alelade bir eşyadan farklılaştırılarak aynî hak sahibinin hayvanlar üzerinde hayvanı yok etmeye ya da hayvana işkence yapmaya varacak düzeyde sınırsız bir hâkimiyet kurmasının önüne geçilmiş olacaktır. Zira, özel kanun hükmü ile hayvanlar eşya hükümlerine tâbi olsalar da malikine karşı hukuk düzeni tarafından korunmuş olacaklardır. Aynı şekilde, Türk Borçlar Kanununa da İsviçre mehazı gibi hayvanın ölmesi ya da ağır yaralanması gibi durumlarda

hayvanın evcil veya yabanî olmasına bakılmaksızın hayvana duygusal yakınlık duyan, hayvanın maliki gibi kişilerin, kusurlu zarar verenden manevî tazminat istenmesine imkân veren bir hükmün eklenmesi de önerilebilir. Önerilen düzenlemenin BK.m.56’da yer alan haksız fiilde manevî tazminatı düzenleyen hükme ek bir cümle olarak “*Aynı hüküm bünyesine uygun düştüğü ölçüde hayvanlar için de uygulanabilir*” şeklinde ya da müstakil üçüncü fıkra olarak eklenmesi uygun olabilir.

Gündemde, Hayvanları Koruma Kanunu değişikliği öngören bir Kanun Tasarısı varsa da Tasarının mevcut hâliyle Meclisten geçmesi, var olan durumda kayda değer bir değişiklik yaratmayacaktır. Zira, Tasarının genel gerekçesinden açıkça anlaşılabileceği üzere, Tasarı ile arzulanan hayvanlara karşı işlenen bazı suçları ağırlaştırarak caydırıcılık sağlamaktır. Yoksa geniş çaplı bir mevzuat güncellemesi ya da yeni bir Hayvanları Koruma Kanunu gündemde değildir. Ancak, çağın oldukça gerisinde bir koruma sistemi sunan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun ilga edilerek yerine çağın gereksinimlerine uygun, geniş kapsamlı koruma sağlayan, ihlaller konusunda Tasarıda var olandan çok daha ciddi, alternatif yaptırımlarla desteklenmiş yeni bir Hayvanları Koruma Kanununun mevzuata kazandırılması zorunludur. Aslında, yeni bir Hayvanları Koruma Kanunu kadar Anayasal düzeyde bir değişikliğe de gidilmesi önerilebilir. Bugünlerde yapılması tasarlanan yeni Anayasa’ya hayvanları ve doğal çevreyi koruyan devlet vurgusunun yapılması adına bir hüküm eklenmesi isabetli olabilir. Aslında, Türkiye Cumhuriyetinin hayvan haklarına ve çevreye saygısını ifade etmek bakımından Anayasa’da özel ve ayrı bir hükme yer vermeye bile gerek yoktur. Zira, 1982 Anayasasının 2. maddesine, “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan ve hayvan haklarına, çevreye saygılı...” şeklinde eklenecek bir ifadeyle dahi arzulanan amaca ulaşılabilir.

Türk Ceza Kanunu anlamında hayvanları dolaylı koruyan hükümlerin, doğrudan hayvanları koruma odaklı düzenlenmesi de bir başka mevzuat güncellemesi olarak önerilebilir. Eğer Hayvanları Koruma Kanunu ile suç olarak düzenlenmesi ve güçlü bir yaptırıma bağlanması mümkün olmazsa Türk Ceza Kanununda hayvana işkence ve tecavüzün suç teşkil etmesine ilişkin bir kanun değişikliği zorunludur. Şüphesiz, Hayvanları Koruma Kanununa bu yönde güçlü bir yaptırım getirilirse bir Ceza Kanunu düzenlemesine gerek kalmayabilir.

Bugün, Müslüman topluluklarda uygulanan kurban ve klasik kesim yöntemlerine, hem İslâmî kesimden hem de diğer duyarlı çevrelerden gelen haklı eleştirilere kulak verilerek, bu konularda yapılan yanlışlar elbette Kuran’daki

aslına bağlı kalınarak sonlandırılmalıdır. Bu eleştirilerden kurban kesimlerde hijyen şartlarından uzak ve hayvanlara acı çektirilerek yapılan kesimlerin sona erdirilmesi, kesimlerin mutlaka konunun uzmanları nezaretinde profesyonel kesimler şeklinde yapılması, yetkisiz ve ehil olmayan kişilerin özellikle kırsal alanlarda kesim yapmasının önüne geçilmesi, hayvanlara mümkün olduğunca az acı verilerek kesimlerin gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Kurban kesiminin kan akıtılan bir dini ritüel olmaktan çok sosyo-ekonomik bir yardım aracı olduğunun kamuoyuna anlatılması zorunludur. Bu bakımdan, konunun, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, hayvan hakları dernekleri gibi bir takım sivil toplum kuruluşları ile diğer duyarlı çevrelerin de çabasıyla görsel ve işitsel medyada gündeme taşınarak hayvan hakları ve hayvan refahı yönünden ele alınması gerekmektedir.

Bunun dışında, hayvanların sadece ekonomik menfaatler için kullanıldığı, yunus parkları, hayvanlı sirkler gibi ticarethanelerin hayvan refahı bakımından sık sık kontrollerinin yapılması ve gerekliyse kapatılması, hayvan deneylerine tamamen karşı olmak mümkün değilse de, hayvan deneylerinin kısıtlanarak sokak hayvanlarının rastgele deneylerde kullanılmasının engellenmesi, hayvanat bahçelerinin yeterli altyapı imkânları oluşturuluncaya dek kapatılması, bu tesislerde türlü fiziksel ve psikolojik travmalara maruz kalan, esaret altında yaşayan hayvanların doğal yaradılışlarına uygun yaşam haklarının güvence altına alınması diğer öneriler olarak ifade edilebilir.

Günümüzde, besin kaynağı olarak hayvanları öldürmenin ya da onların yaşam alanlarını sınırlamanın akla uygun bir tarafı da kalmamıştır. Eskiden hayatta kalabilmek için insanların ihtiyaçları kadar avladığı hayvanların, bugün kolaylıkla beslenme zincirinden çıkarılabileceği, en azından sınırlı tüketilebileceği ifade edilmelidir. Hatta bunu yapmak yakın zamanda insanlığın geleceği için kaçınılmaz olacaktır. Hayvancılığın daraltılması, tüm dünyada insanları daha iyi beslenmesini sağlayacaktır. Bilimsel verilere göre, 1 kg hayvansal protein üretebilmek için bir danaya 21 kg protein yedirilmesi gibi akıldışı bir yol izlenmekteyken et tüketiminin sadece % 10 azaltılması halinde 60 milyon insanı besleyebilecek seviyede bir tahıl tasarrufu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bugün dünyayı tehdit eden küresel ısınma ve iklim değişikliğine neden olan gazların başında gelen metan gazının üretiminde çiftlik hayvanlarının önemli payının yanında insanların et ihtiyacının karşılanması amacıyla artan hayvancılık, meraları ve orman alanlarını da sürekli olarak tehdit etmektedir. Hayvancılık nedeniyle karbon deposu olan ormanlar yok olmakta hem de hayvanların beslenmesi nedeniyle daha çok sera gazı üretilmektedir. Üstelik,

çiftliklerde yetiştirilen hayvanların beslenmesinden dışkısına kadar birçok atık madde toprağın kirlenmesine yol açmaktadır¹⁵¹.

Hayvan hakları düşüncesi, ilk telaffuz edildiğinde pek çok çevre ve hükümet tarafından ciddiye alınmayan bir düşünce iken, bugün pozitif hukuk düzenlemelerinde mutlaka yer alan temel bir prensip hâline gelmiştir. Zaman içinde, hayvan hakları gibi diğer tüm canlılarla birlikte doğal hayatın korunması düşüncesinin pozitif hukuka hâkim temel ilkelerden biri olarak değerlendirileceğine şüphe yoktur. Kuşkusuz, hayvanları korumak, kanunlar çıkarmak veya mevcut kanunları ya da diğer mevzuat hükümlerini değiştirmekle sağlanabilecek kadar kolay bir şey değildir. Bugün, dünyanın neresinde olursa olsun insan haklarının bile gerçek anlamda yaşanması ve yaşatılması mümkün değilken hayvan hakları konusunda sıkıntılar yaşanması gayet doğaldır. Ancak, hayvanı ve çevreyi korumak, her şeyden önce bireylere başta insan, hayvan ve doğa sevgisini aşlamakla, toplumda diğerinin yaşama hakkına saygı kültürünü geliştirmekle başlar. İnsan olarak her birimizin görevi, hayvanların, bilimsel bulgular neticesinde tanılanan biyolojilerinin öngördüğü şekilde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktır. Doğal çevreyi ve hayvanları korumanın bir yandan da insanı ve insanlığı korumak olduğu unutulmamalıdır.

¹⁵¹ Singer, Hayvanların Özgürleşmesi, s. 232-233, 237.

KAYNAKLAR¹⁵²

ABANOZ, Nejla: Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/242/255.pdf (Erişim Tarihi: 16.04.2015).

ADAMS, Wendy A.: Human Subjects And Animal Objects: Animals As “Other” In Law, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 29-51.

AKINTÜRK, Turgut: Eşya Hukuku, Ankara 2009.

AKSOY DURSUN, Sanem: Eşya Kavramı, İstanbul 2012.

ALICA, Suzan Süheyla: Kent-Çevre-Hukuk, İstanbul 2011.

ANTALYALI, Ahmet A.: Avrupa Birliği ve Türkiye’de Hayvan Refahı Uygulamaları, <http://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/İDARİ%20İŞLER/uzmanlık%20Tezleri/AhmetAntalyali.pdf> (Erişim Tarihi: 16.04.2015).

ARIDEMİR, Arzu Genç: Hayvanların Hukukî Durumlarının İyileştirilmesi Amacıyla İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu’nda Yapılan Değişikliklere Genel Bir Bakış, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi’ye Armağan, C. I, İstanbul 2009, s. 327-348.

ARMUTAK, Altan: İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 34, S. 1, 2008, s. 57-66.

ARMUTAK, Altan: Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 34, S. 1, 2008, s. 39-55.

AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI TARIM VE BALIKÇILIK BAŞKANLIĞI: Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı, Ankara 2011.

AYAN, Mehmet: Eşya Hukuku I, Zilyetlik ve Tapu Sicili, 11. Baskı, Konya 2014.

AYGÜN EŞİTLİ, Ezgi: Hukuka Aykırı Hayvan Deneyleri, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, 2012, s. 16-24.

BAŞAĞAÇ GÜL, R. Tamay: Hasta Hakları Ve Veteriner Hekimlerin Yasal - Ahlâki Sorumlulukları, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 78, S.

¹⁵² Aynı soyadı taşıyan yazarlar ile aynı yazarın farklı eserlerini birbirinden ayırmak için kullanılan kısaltmalar, ilgili eserlerin sonunda parantez içinde belirtilmiştir.

3, 2007, s. 58-62.

BAŞPINAR, Veysel: Organ Naklinde Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü, Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi 1. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları, İstanbul 2007, s. 191-215.

CHARLTON, Anna E./ **COE**, Sue/ **FRANCIONE**, Gary L.: “The American Left Should Support Animal Rights: A Manifesto” <http://wetlands-preserve.org/?page=LeftAR> (Erişim Tarihi: 16.04.2015).

COLEMAN, Phyllis G.: Note To Athletes, NFL, And NBA: Dog Fighting Is A Crime, Not A Sport, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 85-119.

ÇOŞKUN, Ayşe Seda/ **ELİBOL**, Pelin/ **ÇOŞKUN**, Mümin/ **ÇALIŞKAN**, Emrah/ **TÜKENMEZ**, Mehmet Akif/ **YEĞEN**, Berrak Ç.: Hekimlerin ve Veteriner Hekimlerin Araştırmalarda Deney Hayvanı Kullanımına Bakış Açıkları, Cerrahpaşa Tıp Dergisi, S. 38, 2007, s. 146-151.

CROWE, Jonathan: Levinasian Ethics And Animal Rights, Windsor Yearbook Of Access to Justice, Vol. 26, No. 2, 2008, pp. 313-328.

CUMALIOĞLU, Emre: “Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısı Hakkında”, Bilimsel Temyiz Dergisi, S. 2, 2012, s. 186-187.

DECKHA, Maneesha: Animal Justice, Cultural Justice: A Posthumanist Response to Cultural Rights in Animals, Journal of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp.189-229.

DOĞAN, Aysel: Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 1, 2006, s. 33-43.

DÖNMEZ Burcu: Hayvanlara Yönelik İşlenen Suçlar, Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Prof. Dr. Aydın Zevkliler’e Armağan, C. 8, Özel Sayı, 2013, s. 903-926.

DUCKLER, Geordie: Between Price And Pricelessness: Calculating The Specific Monetary Value of A Dog Intentionally Harmed By Another, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 121-140.

ECE, Hüseyin K.: İslam’ın Temel Kavramları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

ELLISON, Penny Conly: Time To Give Anticruelty Laws Some Teeth-Bridging The Enforcement Gap, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3,

2009, pp.1-6.

ERGÜN, Yusuf: Deney Hayvanı Refahı, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, C. 20, S. 1, 2010, s. 55-68 (Ergün, Refah).

ERGÜN, Yusuf: Hayvan Deneylerinde Etik, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, C. 20, S. 1, 2010, s. 220-235 (Ergün, Etik).

ERTAN, Birol: Hayvan Hakları ve Türkiye, Cevat Geray Armağanı, Ankara 2001, s. 401-416.

ERTAŞ, Şeref: Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku, 2. Baskı, İzmir 2012 (Ertaş, Çevre).

ERTAŞ, Şeref: Eşya Hukuku, 12. Baskı, İzmir 2015. (Ertaş, Eşya).

FRANCIONE, Gary L.: Introduction to Animal Rights, Your Child Or The Dog?, Philadelphia 2000.

FUSFELD, Leila: Sterilization in an Animal Rights Paradigm, Journal of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 255-262.

GERICKE, Corina: Hayvan Deneyleri- Sorunsala Giriş, (Çeviren: Sertan Batur), <http://www.oocities.org/tfpsikoloji/gericke/01.htm> (Erişim Tarihi: 30.10.2015).

GÜNEŞ, M. Ahmet: Çevre Hukuku, İstanbul 2015.

HESSLER, Kathy: Mediating Animal Law Matters, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 21-75.

HONSELL, Heinrich / **VOGT**, Nedim Peter / **GEISER**, Thomas: Basler Kommentar zum Schweizerischen Privatrecht Zivilgesetzbuch II, Art. 457 – 977 ZGB, 2. Auflage, Basel-Genf-München 2003.

KILIÇ, Selim: Modern Toplumda Hayvan Hakları Üzerine Felsefi Bir Yaklaşım, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl: 6, S. 22, s. 91-121.

KOÇHİSARLI, Cengiz/ **SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN**, Özlem: Hayvanın Hukukî Konumu, Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi Özel Sayısı, C. 2, 2013, s.1691-1723.

MARSH, Antoniette E.: Paw and Order: Using Animal DNA as Forensic Evidence-Not Yet Ready For Prime Time, Journal of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 53-83.

MENTEŞ GÜRLER, Ayşe/ **OSMANAĞAOĞLU**, Şule: Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi, Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, C. 15, S. 3, 2009, s. 325-330.

ÖĞUZMAN, Kemal/ **SELİÇİ**, Özer/ **OKTAY ÖZDEMİR**, Saibe, Eşya Hukuku, 18. Baskı, İstanbul 2015.

ORAL, Tuğçe: Veteriner Hekimin Sözleşme Dışı Sorumluluğu, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 16, 2014, s. 319-336.

ÖGENLER, Oya: Tıbbi Deneylerde Hayvan Kullanımı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Çukurova Medical Journal, C. 40, S. 4, 2015, s. 637-641.

ÖZGÜR, Atilla: Hayvan Gönenci Açısından Türkiye’de Veteriner Hekimlik İle İlgili Mevzuatın Değerlendirilmesi, <http://www.veteriner.org.tr/files/dergi/cilt78sayi1/mevzuat.pdf> (Erişim Tarihi: 30.10.2015) (Özgür, e-makale)

ÖZGÜR, Atilla: Hayvanlarla Yaşamı Paylaşmak, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 81, S. 2, 2010, s. 9-13. (Özgür, Makale 1).

ÖZGÜR, Atilla: Türk Hukuk Sisteminde Hayvanlar, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, C. 81, S. 2, 2010, s. 31-34 (Özgür, Makale 2).

REGAN, Tom: The Case for Animal Rights, Berkeley Los Angeles 2004.

ROUKAS, Marcella S.: Determining the Value of Companion Animals in Wrongful Harm or Death Claims: A Survey of U.S. Decisions and Legislative Proposal in Florida to Authorize Recovery for Loss of Companionship, https://www.animallaw.info/sites/default/files/jouranimallawvol3_p45.pdf, erişim tarihi: 3.4.2016.

SARITAŞ, Ezgi: İnsan Dışı Hayvanlar Ve Adalet, <http://viraverita.org/sites/default/files/edergi-yazilari/insan-disi-hayvanlar-ve-adalet-ezgi-saritas.pdf> (Erişim Tarihi: 2.11.2015).

SAVAŞ, Türker/ **YURTMAN**, İsmail Yaman/ **TÖLÜ**, Cemil: Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış-Nesnel Arayışlar, Hayvansal Üretim, C. 50, S. 1, 2009, s. 54-61.

SEROZAN, Rona: Doğal Çevrenin Özel Hukukun Araçlarıyla Korunmasındaki Yetersizlikler, Prof. Dr. Selim Kaneti’ye Armağan, İstanbul 1996, s. 102-111 (Serozan, Yetersizlikler).

SEROZAN, Rona: Taşınır Eşya Hukuku, 2. Baskı, İstanbul 2007 (Serozan, Eşya).

SINGER, Peter: Practical Ethics, 2nd Edition, New York 1999 (Singer, Practical Ethics).

SINGER, Peter: Hayvan Özgürleşmesi, İstanbul 2005 (Singer, Hayvan Özgürleşmesi).

SİRMEN, Lale: Eşya Hukuku, 3. Baskı, Ankara 2015.

STONE, Christopher D.: Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights for Natural Objects, http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic498371.files/Stone.Trees_Standing.pdf.

STRIWING, Helena: Animal Law And Animal Rights On The Move In Sweden, Animal Law, Vol. 8, 2002, pp. 93-106.

STROH, Heidi: Puppy Love: Providing For The Legal Protection Of Animals When Their Owners Get Divorced, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 2, 2007, pp. 231-253.

STUDER, Josef: Sachenrecht, Zürich 2004.

SULLIVAN, Diane M./ **VIETZKE**, Holly/ **COYNE**, Michael L.: Animal Rights Advocacy Programs: Champions For Animal Rights, Journal Of Animal Law & Ethics, Vol. 3, 2009, pp. 173-193.

SUNGURBEY, İsmet: Hayvan Hakları, Bir insanlık Kitabı, İstanbul 1992.

ÜNAL, Mehmet/ **BAŞPINAR**, Veysel: Şekli Eşya Hukuku: Giriş, Zilyetlik, Tapu Sicili, 6. Baskı, An-kara 2012.

WESTERMANN, Harm Peter: BGB Sachenrecht, 11. Auflage, Heidelberg 2005.

WIELING, Hans Josef: Sachenrecht, 2nd Auflage, Berlin 1994.

WISE, Steven M.: Thunder Without Rain: A Review/ Commentary Of Gary L. Francione's Rain Without Thunder: The Ideology Of The Animal Rights Movement, Animal Law, Vol. 1, 1997, pp. 45-59.

YAŞAR, Aşkın/ **YERLİKAYA**, Halis: Hayvan Gönenci - Veteriner Hekimliği İlişkisi Ve Avrupa Birliğindeki Yasal Düzenlemeler Üzerine Bir Araştırma, Veteriner Bilimleri Dergisi, C. 20, S. 4, 2004, 17-24.

YILMAZ, Halil: Hayvan Haklarına Bakış, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 62, 2006, s. 212-229.

YİĞİT, Ali/ **SİNMEZ**, Çağrı Çağlar/ **ASLIM**, Gökhan: Türkiye’de Deney Hayvanı Kullanmaya Yetkili Kişilerin Hayvan Kullanımına Yönelik Tutumları, Kafkas Üniversitesi, Veterinerlik Fakültesi Dergisi, C. 21, S. 6, 2015, s. 885-892.

YİĞİT, Yaşar: Hayvan Hakları, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazProjeleri/Hayvan%20Haklar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 02.11.2015).